

Ιωάννης Δ. Στεφανίδης

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΝ ΤΟΥ ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ
ΑΙΓΑΙΟΥ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ Α΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ
ΠΟΛΕΜΟΥ: ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΟ ΔΙΛΗΜΜΑ

Ολοκληρώνοντας τη συμβολή του στο επετειακό τεύχος του περιοδικού *Balkan Studies* για τα πενήντα χρόνια από την έκρηξη των Βαλκανικών Πολέμων, ο Ντάγκλας Νταϊκιν αφιέρωσε μια υποσημείωση σε μία από τις διπλωματικές «εκκρεμότητες» των δύο πολεμικών αναμετρήσεων. Επρόκειτο για το ζήτημα των νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου, για το οποίο ο διακεκριμένος Βρετανός μελετητής της ελληνικής ιστορίας ανέφερε: «Ο Βενιζέλος ήταν έτοιμος να παραχωρήσει τα νησιά εκείνα [τη Χίο και τη Μυτιλήνη] με αντάλλαγμα μια αμοιβαία εγγύηση των κτήσεων [Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας] στην ευρωπαϊκή ήπειρο»¹. Την άποψη αυτή επανέλαβε σχεδόν αυτολεξεί στο έργο του *Η ενοποίηση της Ελλάδας*, το οποίο εκδόθηκε δέκα χρόνια μετά τη δημοσίευση του κειμένου που παρατέθηκε².

Το θέμα έθιξε αργότερα ο Γεώργιος Λεονταρίτης, στη μονογραφία του για την πολιτική των δυνάμεων απέναντι στην Ελλάδα μετά την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου³, και, σε πολύ πιο περιορισμένη έκταση, ορισμένα άλλα έργα. Ωστόσο, νέα στοιχεία που προέρχονται κυρίως από το προσωπικό αρχείο του Γεωργίου Στρέιτ⁴, υπουργού Εξωτερικών μέχρι το Σεπτέμβριο του 1914, επιτρέπουν να αναδυθεί μια εικόνα αρκετά πιο σύνθετη από τις υπάρχουσες. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να τεκμηριώσει την εξέλιξη του ζητήματος των νησιών μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους με έμφαση στην περίοδο από την τυπική επιδίκασή τους στην Ελλάδα από τις Μεγάλες Δυνάμεις, το Φεβρουάριο του 1914, έως τη διακοπή των ελληνοτουρκικών διαπραγματεύσεων, λίγες εβδομάδες μετά την έκρηξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου.

1. Douglas Dakin, «The Diplomacy of the Great Powers and the Balkan States, 1908-1914», *Balkan Studies* 3.2 (1962) 372, σμμ. 140.

2. Douglas Dakin, *The Unification of Greece, 1770-1923*, London: Ernest Benn, 1972, σ. 200.

3. George B. Leon (Leontaritis), *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (στο εξής: ΙΜΧΑ), 1974, σσ. 12-55, passim.

4. Το Αρχείο Στρέιτ, που βρίσκεται στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (στο εξής: ΕΛΙΑ), περιέχει αρκετές δεκάδες εγγράφων που αναφέρονται στην ελληνοτουρκική κρίση του Μαΐου-Ιουνίου 1914 και στις διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν. Λίγα έγγραφα υπάρχουν στο τμήμα του Αρχείου Ελευθερίου Βενιζέλου που επίσης φυλάσσεται στο ΕΛΙΑ. Δύο ή τρία έγγραφα εντοπίστηκαν στο τμήμα του Αρχείου Ελευθερίου Βενιζέλου που ανήκει στο Μουσείο Μπενάκη. Τέλος, η έρευνα στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών απέδωσε πολύ μικρό αριθμό εγγράφων για το ζήτημα των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, στους φακέλους ΚΥ/1914/Α2, Α51ς΄ και Α21ε΄.

Το καλοκαίρι του 1914 σηματοδεύτηκε, βέβαια, από τη δολοφονία του διαδόχου του θρόνου των Αψβούργων στο Σεράγεβο και την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Είναι, ωστόσο, ενδιαφέρον το γεγονός ότι, στις παραμονές της εξοντωτικής τους αναμέτρησης, οι Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης δεν είχαν χάσει την ικανότητα να συντονίζουν τις ενέργειές τους όταν επρόκειτο για κρίσεις τοπικού χαρακτήρα στην περιφέρεια της Ευρώπης. Αυτό συνέβη, ως ένα βαθμό, την άνοιξη και τους πρώτους θερινούς μήνες του 1914, με αφορμή την παρατεταμένη ελληνοτουρκική κρίση που ακολούθησε το τέλος των Βαλκανικών Πολέμων. Ταυτόχρονα, η κρίση αυτή αποκάλυψε τα όρια της λεγόμενης Ευρωπαϊκής Συμφωνίας (Concert of Europe), στην αποτελεσματική λειτουργία της οποίας οφειλόταν εν μέρει η σχετική σταθερότητα που γνώρισε η Ευρώπη μετά τους ναπολεόντειους πολέμους. Οι ανταγωνισμοί των Δυνάμεων και η επιδίωξή τους να εξασφαλίσουν όσο το δυνατόν περισσότερα ερείσματα στη νοτιοανατολική Ευρώπη δεν άφηναν περιθώρια για την επιβολή μιας διευθέτησης που θα κόστιζε την απώλεια εν δυνάμει φίλων. Η διαίρεση των δυνάμεων της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας σε δύο αντίπαλους συνασπισμούς έμοιαζε να παρέχει στα βαλκανικά βασίλεια και στη λαβωμένη, αλλά ακόμη υπολογίσιμη, Οθωμανική Αυτοκρατορία, διευρυμένα περιθώρια ελιγμών.

Παράλληλα, και ανεξάρτητα από την πολιτική των ισχυρών της Ευρώπης, το διπλωματικό τοπίο στη Χερσόνησο του Αίμου παρέμενε ρευστό. Οι σχέσεις ανάμεσα στα κράτη της περιοχής δοκιμάζονταν από τις αναθεωρητικές τάσεις των ηττημένων, την έξαρση του μισαλλόδοξου εθνικισμού και τις διώξεις σε βάρος εθνικών μειονοτήτων, τα προβλήματα του οθωμανικού χρέους και των επανορθώσεων, την αμοιβαία καχυποψία ανάμεσα στους χθεσινούς αντιπάλους και τον ανταγωνισμό των εξοπλισμών. Μέσα σε αυτό το κλίμα, η κυβέρνηση Βενιζέλου επιχείρησε να ακολουθήσει την οδό της διπλωματικής συνδιαλλαγής με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η ασφάλεια και ευημερία της Ελλάδας αλλά και η μοίρα του ελληνισμού της Θράκης και της Μικράς Ασίας αποτελούσαν το μέγα διακύβευμα. Το εγχείρημα αυτό, διαφωτιστικό τόσο για την εξωτερική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου όσο και για το διπλωματικό τοπίο στη νοτιοανατολική Ευρώπη σε μια μεταβατική περίοδο, ίσως αξίζει τελικά κάτι παραπάνω από μια απλή υποσημείωση.

Η εκκρεμότητα των νησιών και η απόφαση των Δυνάμεων

Σύμφωνα με το άρθρο 5 της Συνθήκης του Λονδίνου της 30ής Μαΐου 1913, οι εμπόλεμοι του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου εμπιστεύτηκαν στις έξι Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες απάρτιζαν την Ευρωπαϊκή Συμφωνία, «την φρο-

ντίδα να αποφασίσωσι περί της τύχης πασών των οθωμανικών νήσων του Αιγαίου Πελάγους, εκτός της Κρήτης, και περί της Χερσονήσου του Άθωνος»⁵. Το άρθρο 3 της ίδιας συνθήκης περιείχε πανομοιότυπη πρόβλεψη για το διακανονισμό των συνόρων του νέου αλβανικού κράτους⁶. Από νωρίς, τα δύο ζητήματα συσχετίστηκαν και έγιναν αντικείμενο παρατεταμένου «παζαρέματος»⁷. Στο πολύτομο έργο τους για τη διπλωματική ιστορία της Ελλάδος, οι Ντριώ και Λεριτιέ παρατηρούσαν:

*η θέληση των πληθυσμών ήταν εκπεφρασμένη, αναμφισβήτητη, αδιαφιλονίκητη: ήθελαν να ενωθούν με την Ελλάδα. Όμως αυτό ήταν δευτερεύον, στους δημοκρατικούς καιρούς μας, ακριβώς όπως και κάτω από το ancien régime, όταν μοίραζαν τους λαούς όπως τα κτήνη*⁸.

Κατά τη χάραξη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, ο Βενιζέλος και οι συνεργάτες του όφειλαν να λάβουν υπόψη τους τόσο τις βαλκανικές πραγματικότητες όσο και τη στάση των έξι Μεγάλων Δυνάμεων. Έπειτα από δύο πολέμους, τόσο η Ελλάδα όσο και η σύμμαχός της Σερβία είχαν ανάγκη από μια περίοδο σταθερότητας, προκειμένου να παγιώσουν τα μεγάλα εδαφικά τους κέρδη. Αντίθετα, η Βουλγαρία και, περισσότερο απροκάλυπτα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία επιδίωκαν την ανατροπή των δυσμενών συνεπειών από τις πρόσφατες πολεμικές αναμετρήσεις. Τέλος, η Ρουμανία εμφανιζόταν ως στυλοβάτης του εδαφικού καθεστώτος που είχε προκύψει από τη συνθήκη που υπογράφηκε στο Βουκουρέστι στις 10 Αυγούστου 1913.

Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος είχε προκαλέσει την επέμβαση της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας, του μηχανισμού αντιμετώπισης κρίσεων που λειτούργησε άτυπα αλλά συχνά αποτελεσματικά, κατεξοχήν στην περιφέρεια της Ευρώπης, επί έναν αιώνα μετά το τέλος των ναπολεόντειων πολέμων. Παρά τη νέα ενδοβαλκανική διευθέτηση, που ακολούθησε το Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, οι έξι Δυνάμεις εξακολούθησαν να επιφυλάσσουν στον εαυτό τους το δικαίωμα να παρεμβαίνουν για την επίλυση των ζητημάτων που παρέμεναν σε εκκρεμότητα. Τη στάση τους επηρέαζαν όχι μόνο τα στενά εθνικά τους συμφέροντα, αλλά και η ένταξή τους σε δύο συνασπισμούς με ανταγωνιστικές, συ-

5. Édouard Driault - Michel Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, tome V, Paris 1926, σ. 144· Χουσεΐν Παζαρτζί - Κωνσταντίνος Π. Οικονομίδης, *Το καθεστώς αποστρατικοποίησης των νησιών του ανατολικού Αιγαίου - Το νομικό καθεστώς των ελληνικών νησιών του Αιγαίου*, Αθήνα: Γνώση 1989, σ. 111.

6. Λένα Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας, 1830-1947*, Αθήνα: Καστανιώτης, 2001, σ. 477.

7. Driault - Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, σ. 143.

8. Ο.π., σ. 142.

χνά, επιδιώξεις⁹. Πιο αναλυτικά:

- α) Η Γερμανία, έχοντας συνδράμει την Ελλάδα στις διεκδικήσεις της έναντι της Βουλγαρίας, κατά τη συνδιάσκεψη του Βουκουρεστίου, δεν επιθυμούσε να διακινδυνεύσει τη συμμαχία της με την Αυστρία και την Ιταλία για το ζήτημα της Βορείου Ηπείρου, ούτε και τη διεξόδυσή της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εξαιτίας των νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου. Επιπλέον, ο αυτοκράτορας Γουλιέλμος Β΄ και το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών προωθούσαν την ιδέα ενός συνασπισμού «μη σλαβικών» δυνάμεων στη βαλκανική χερσόνησο που θα μπορούσε να λειτουργήσει ως φραγμός στα επεκτατικά σχέδια της Ρωσίας¹⁰.
- β) Η Ιταλία, διανύοντας μια περίοδο ιμπεριαλιστικής μέθης, επιχειρούσε να ανακόψει την επέκταση της Ελλάδας προς την Αλβανία και το Ανατολικό Αιγαίο. Μετά το Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο υπαναχώρησε από προηγούμενη υπόσχεσή της να εκκενώσει τα Δωδεκάνησα και να εμπιστευτεί την τύχη τους στην απόφαση της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας. Εν συνεχεία, επικαλούνταν την οθωμανική παρουσία στην Κυρηναϊκή και άλλα ζητήματα προκειμένου να παρατείνει την κατοχή των Δωδεκανήσων επ' αόριστον¹¹.
- γ) Η Αυστροουγγαρία επίσης ήταν αντίθετη προς την ελληνική παρουσία στη Βόρειο Ήπειρο, καθώς επιθυμούσε να εξασφαλίσει περισσότερο χώρο για το νέο αλβανικό κράτος.
- δ) Η Βρετανία ανησυχούσε για τη γερμανική επιρροή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και επιδίωκε να αποτρέψει το ενδεχόμενο μια ευρωπαϊκή μεγάλη δύναμη να αποκτήσει μέσω της κατοχής των νησιών του Αιγαίου τον έλεγχο της θαλάσσιας οδού προς τα Στενά και τη Μαύρη Θάλασσα. Για το λόγο αυτό επιθυμούσε τον τερματισμό της ιταλικής κατοχής στα Δωδεκάνησα. Ως προς τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου, δεν είχε κατ' αρχήν λόγο να προτιμά την ελληνική από την οθωμανική κυριαρχία. Πάνω απ' όλα, όμως, επιθυμούσε να αποφύγει μια διάσπαση στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας χάριν μικρών ζητημάτων, όπως η χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων ή η τύχη ορισμένων νησιών¹².

9. Dakin, «The Diplomacy of the Great Powers», σσ. 370-372.

10. Για την «αναβάθμιση» της Ελλάδας στο πλαίσιο της βαλκανικής πολιτικής της Γερμανίας μετά το Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, βλ. Κώστας Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα, 1896-1914*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1991, σσ. 185-206.

11. Βασίλειος Κόντης, «Το Ηπειρωτικό ζήτημα και η διευθέτηση των συνόρων», στο Πρακτικά Συμποσίου, *Η συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 1990, σ. 62· Driault - Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, σσ. 143-144.

12. Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας*, σ. 516· Basil Kondis, «The Problem of the Aegean Islands on the Eve of World War I and Great Britain», στο Πρακτικά Συμποσίου, *Greece*

- ε) Η Γαλλία δεν επιθυμούσε να θέσει σε κίνδυνο τις μεγάλες επενδύσεις γαλλικών κεφαλαίων στην οθωμανική επικράτεια. Επιπλέον, αντιδρούσε στην ιταλική παρουσία στο Αιγαίο. Θα προτιμούσε τη λύση ενός καθεστώτος αυτονομίας για όλα τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, δεν αντιδρούσε όμως στην παραχώρησή τους στην Ελλάδα¹³.
- ς) Τέλος, η Ρωσία δεν έβλεπε με καλό μάτι την ελληνική επέκταση στο βορειοανατολικό Αιγαίο, έχοντας κατά νου τις δικές της βλέψεις στην περιοχή των Στενών.

Από τις παραμονές, ήδη, του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου, ο Βενιζέλος είχε διαμηνύσει στις δυνάμεις της Τριπλής Συνεννόησης (Βρετανία, Γαλλία και Ρωσία) ότι δεχόταν τη χάραξη των ελληνοαλβανικών συνόρων από το ακρωτήριο Στύλος, υπό τον όρο να ρυθμιστούν ταυτόχρονα τα δύο ζητήματα με την εκχώρηση των νησιών και την παραχώρηση στην Ελλάδα της κοιλάδας του Δρίνου με την Πρεμετή και την Κορυτσά¹⁴. Τα θέματα αυτά ανέλαβε να ρυθμίσει η Πρεσβευτική Διάσκεψη των έξι Μεγάλων Δυνάμεων που συνερχόταν στο Λονδίνο.

Την 1η Αυγούστου 1913, ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών Σερ Έντουαρντ Γκρέι πρότεινε την ταυτόχρονη διευθέτηση των δύο ζητημάτων, καθώς και την επιστροφή των Δωδεκανήσων στην οθωμανική κυριαρχία. Η Ιταλία, ωστόσο, αρνήθηκε να συγκατατεθεί¹⁵. Στην τελευταία της συνεδρίαση, τον ίδιο μήνα, η Πρεσβευτική Διάσκεψη συμφώνησε να καθοριστούν τα σύνορα μεταξύ Στύλου και Κορυτσάς με βάση γεωγραφικά κριτήρια και τη μητρική γλώσσα του πληθυσμού¹⁶.

Στις 10 Δεκεμβρίου 1913, λίγο προτού η επιτροπή χάραξης της ελληνοαλβανικής μεθορίου ολοκληρώσει το έργο της, ο Βενιζέλος προειδοποίησε τους Βρετανούς ότι δεν θα ήταν δυνατή η επιβίωση της κυβέρνησής του, αν εκκένωνε τη Βόρεια Ήπειρο χωρίς να έχει εξασφαλίσει την παραχώρηση των

and Great Britain during World War I, Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 1985, σσ. 50-51, 54· Κόντης, «Το Ηπειρωτικό ζήτημα», σ. 62. Για την προηγούμενη στάση της Βρετανίας υπέρ της ουδετεροποίησης των νησιών, Ελένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, «Ο συσχετισμός των δυνάμεων και η Ελλάδα μπροστά στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου», στο *Η συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα*, σσ. 48-49.

13. Driault - Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, σσ. 143-149· διαφορετικά: Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας*, σ. 512.

14. Γεώργιος Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ΄, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1978, σ. 10.

15. Κόντης, «Το Ηπειρωτικό ζήτημα», σσ. 62-63· Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος», σσ. 10, 12.

16. Κόντης, «Το Ηπειρωτικό ζήτημα», σ. 63· Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος», σ. 10· Driault - Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, σσ. 150-151.

νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου, πλην της Ίμβρου και της Τενέδου. Πρότεινε, επίσης, τα Δωδεκάνησα να αποτελέσουν αυτόνομη διοικητική ενότητα υπό οθωμανική επικυριαρχία¹⁷.

Η επιμονή του Βενιζέλου για την ταυτόχρονη ρύθμιση των ζητημάτων αυτών οφειλόταν στις δυσκολίες που αντιμετώπιζε η Ελλάδα στις σχέσεις της με την Υψηλή Πύλη. Ο Έλληνας πρωθυπουργός αντιλαμβανόταν ότι, όσο παρατεινόταν η ελληνοτουρκική αντιπαράθεση, η κατοχή των νησιών θα τελούσε υπό αμφισβήτηση, ενώ και ο ελληνικός πληθυσμός της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης θα παρέμενε όμηρος στο έλεος της οθωμανικής διοίκησης. Για τους λόγους αυτούς, από την επομένη ήδη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, είχε επιδιώξει την προσέγγιση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενδεχομένως στο πλαίσιο μιας ευρύτερης βαλκανικής συνεννόησης. Στις παραμονές και κατά τη διάρκεια του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου είχε διαφανεί κάποιο κοινό έδαφος. Αμέσως μετά, όμως, η προοπτική μιας τουρκοβουλγαρικής συμφωνίας και η ιταλική αντίθεση στην ελληνική επέκταση στο Αιγαίο επέτρεψε στο καθεστώς των Νεότουρκων να υιοθετήσει μια πιο αδιάλλακτη απέναντι στην Ελλάδα¹⁸.

Στη φάση αυτή, ο Βενιζέλος ήταν έτοιμος να δεχτεί τον αφοπλισμό και καθεστώς ουδετερότητας για τα νησιά σε περίπτωση σύρραξης. Η οθωμανική κυβέρνηση, ωστόσο, απαιτούσε την επιστροφή τουλάχιστον της Χίου και της Μυτιλήνης υπό την κυριαρχία της και συζητούσε μόνο την παραχώρηση αυτονομίας. Κατά τις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη συνθήκης ειρήνης με την Ελλάδα, η Πύλη κατόρθωσε να διαχωρίσει το θέμα των νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου από τη ρύθμιση των υπόλοιπων εδαφικών ζητημάτων ανάμεσα στις δύο χώρες. Σύμφωνα με το άρθρο 15 της Συνθήκης των Αθηνών, που υπογράφηκε στις 14 Νοεμβρίου 1913, οι δύο κυβερνήσεις δεσμεύτηκαν να τηρήσουν τη διάταξη του άρθρου 5 της Συνθήκης του Λονδίνου¹⁹.

Παρ' όλα αυτά, ο Βενιζέλος επέμενε να εμφανίζεται αισιόδοξος για το μέλλον των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Σε δηλώσεις του μετά τη συνολόγηση της συνθήκης των Αθηνών τόνιζε:

Η Τουρκία και η Ελλάς ουδέν πλέον έχουσι να μοιράσωσιν. ... Απ' εναντίας υπάρχουν δεδομένα ότι θα υπάρξωσι μεταξύ ημών και της

17. Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος», σ. 12· Kondis, «The Problem of the Aegean Islands», σ. 50· Κόντης, «Το Ηπειρωτικό ζήτημα», σσ. 65-66· Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας*, σ. 515.

18. Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος», σ. 12· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σσ. 216-217.

19. Παζατζιζί - Οικονομίδης, *Το καθεστώς αποστρατικοποίησης*, σ. 103, 112· Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας*, σ. 515· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σσ. 214-215.

Τουρκίας φιλικώταται σχέσεις. Πολυάριθμοι Μουσουλμάνοι κατοικούσιν εν τω Κράτει ημών όπως και εν τω Τουρκικώ μυριάδες Ελλήνων. Η αμοιβαία υπεράσπισις των πληθυσμών τούτων είναι ισχυρός λόγος όπως αμφοτέρα τα Κράτη διατηρώσι σχέσεις οσημέραι καλλιτέρας²⁰.

Η διάθεση συνεννόησης του Βενιζέλου έβρισκε απήχηση τόσο στο Λονδίνο όσο και στο Βερολίνο, αν και όχι απαραίτητα για τους ίδιους λόγους. Στις 12 Δεκεμβρίου 1913 ο Γκρέι επανέφερε την παλαιότερη πρότασή του για ταυτόχρονη ρύθμιση της ελληνοαλβανικής μεθορίου και του καθεστώτος των νησιών. Μόνη η Ιταλία από τις Μεγάλες Δυνάμεις εξακολούθησε να αντιδρά και ενθάρρυνε την Πύλη στην αδιαλλαξία της²¹.

Στις 17 Δεκεμβρίου 1913 υπογράφηκε το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας που καθόριζε τα ελληνοαλβανικά σύνορα. Λίγο αργότερα, ο Βενιζέλος ξεκίνησε περιοδεία στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες για να προωθήσει την κατανόηση της βασικής του θέσης: Η εκκένωση της Β. Ηπείρου έπρεπε να συνδυαστεί με την παραχώρηση των νησιών του Αιγαίου²². Κατά την επίσκεψή του στο Λονδίνο, τον Ιανουάριο 1914, πρότεινε διμερή αμυντική συνεργασία, υποστηρίζοντας ότι η Βρετανία «είχε συμφέρον να στηριχθή επί της Ελλάδος δια την πολιτικήν της εις την Ανατολικήν Μεσόγειον»²³. Πιστή στην πάγια τακτική της να αποφεύγει δεσμεύσεις που θα περιορίζαν την ελευθερία των κινήσεών της, η βρετανική κυβέρνηση αρνήθηκε την πρότασή²⁴.

Τελικά, στις 13 και 14 Φεβρουαρίου 1914 οι δυνάμεις της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας κοινοποίησαν στην Πύλη και την Αθήνα την απόφασή τους: Τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου, εκτός από την Ίμβρο και την Τένεδο, εκχωρούνταν στην Ελλάδα υπό τον όρο ότι δεν θα χρησιμοποιούνταν για ναυτικό ή στρατιωτικό σκοπό και οι ελληνικές αρχές θα αναλάμβαναν την πάταξη του λαθρεμπορίου. Οι Δυνάμεις αρνήθηκαν να προσφέρουν εγγυήσεις για τα ανοχύρωτα, πλέον, νησιά, όπως ζητούσε ο Βενιζέλος. Επιπλέον, εξαιτίας της γερμανικής αντίδρασης, δεν συμφωνήθηκε τρόπος επιβολής της απόφασης από μέρους των Δυνάμεων. Αντίθετα, η διακοίνωση των συμμάχων ρητά εξαρτούσε την οριστική παραχώρηση των νησιών από την εκκένωση

20. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1992, σ. 102.

21. Κόντης, «Το Ηπειρωτικό ζήτημα», σ. 66· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σσ. 213-215, 219.

22. Driault - Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, σ. 152.

23. Γεώργιος Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τ. Α΄, Αθήνα: Ίκαρος, 1970, σ. 212.

24. Kondis, «The Problem of the Aegean Islands», σσ. 53-4· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σσ. 219-221.

της Βόρειας Ηπείρου²⁵.

Στις 21 Φεβρουαρίου ο Βενιζέλος δέχτηκε να εκκενώσει τη Βόρεια Ήπειρο και να εγγυηθεί την ουδετερότητα των νησιών, μόλις η Πύλη επιβεβαίωσε την αποδοχή της απόφασης των Δυνάμεων. Επρόκειτο για γενναία απόφαση που αφηρούσε το πολιτικό κόστος. Εκτός από τους διεθνείς συσχετισμούς, ο Έλληνας πρωθυπουργός είχε να αντιμετωπίσει και τα προσκόμματα που παρενέβαλλε στην πολιτική του η δράση πατριωτικών συλλόγων, μερίδας του Τύπου, αλλά και η στάση ορισμένων διπλωματών και στρατιωτικών²⁶. Ανάμεσα στους αστάθμητους εσωτερικούς παράγοντες συγκαταλέγονταν και συνεργάτες του, όπως ο Λάμπρος Κορομηλάς και ο Νικόλαος Στράτος, που είχαν διατελέσει υπουργοί Εξωτερικών και Στρατιωτικών, αντίστοιχα. Όπως παρατηρεί η Ελένη Γαρδίκια, «ο Βενιζέλος δεν αναμείγνυε την άμεση διεκδίκηση με τους απώτερους στόχους», απέστεργε, δηλαδή, τις μαξιμαλιστικές θέσεις. «Αυτό», προσθέτει η ίδια, «οι οπαδοί του το ονόμασαν ρεαλισμό, οι εχθροί του έλλειψη εθνικής μνήμης και οράματος»²⁷.

Η συμφιλιωτική διάθεση του Βενιζέλου προσέκρουσε στην οθωμανική αδιαλλαξία. Η Πύλη περιορίστηκε να «λάβει γνώση» της απόφασης των Δυνάμεων και αρνήθηκε να αναγνωρίσει την παραχώρηση της κυριαρχίας της στα νησιά, επικαλούμενη λόγους ασφαλείας των γειτονικών μικρασιατικών παραλίων²⁸.

Την κατάσταση περιέπλεξε η αυτονομιστική κίνηση στη Βόρεια Ήπειρο. Στις 22 Φεβρουαρίου κηρύχτηκε στο Αργυρόκαστρο η αυτονομία της περιοχής με προσωρινό πρόεδρο τον Γεώργιο Χρηστάκη-Ζωγράφο, πρώην υπουργό Εξωτερικών. Προκειμένου να αποσοβήσει το ενδεχόμενο ιταλικής επέμβασης, ο Βενιζέλος επέβαλε αποκλεισμό στο λιμάνι των Αγίων Σαράντα. Ταυτόχρονα, έδωσε διαβεβαιώσεις προς τις Δυνάμεις ότι η κυβέρνησή του δεν είχε υποκινήσει ούτε υποστήριζε τη μονομερή ενέργεια της ελληνικής παράταξης στη Βόρεια Ήπειρο. Παρ' όλα αυτά, στις 24 Απριλίου οι Δυνάμεις επέδωσαν διακοίνωση στην Αθήνα, απαιτώντας άμεση εκκένωση της περιοχής και υποσχόμενες αόριστα ότι θα ασκούσαν πίεση στην Πύλη για το ζήτημα των

25. Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος», σ. 13· Παζατζί - Οικονομίδης, *Το καθεστώς αποστρατικοποίησης*, σ. 103· Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας*, σ. 519.

26. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α', σ. 188· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σ. 211, 220.

27. Ελένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη, «Βενιζέλος και Υπουργείο Εξωτερικών: Σύγκρουση ή συνεργασία;», στο *Πρακτικά Συμπόσιου για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Αθήνα: Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου - Μουσείο Μπενάκη, 1988, σσ. 263-287, ιδίως 269-270.

28. Dakin, «The Diplomacy of the Great Powers», σ. 372· Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος», σ. 13· Παζατζί - Οικονομίδης, *Το καθεστώς αποστρατικοποίησης*, σ. 103· Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 13· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σ. 221.

νησιών. Ως το τέλος του μήνα ο Βενιζέλος φρόντισε να αποσύρει τα ελληνικά στρατεύματα. Η στάση του αυτή επέσυρε τη μήνη της αντιπολίτευσης και μερίδας του Τύπου, που έκαναν λόγο για προδοσία²⁹. Στις 17 Μαΐου, με παρέμβαση των εκπροσώπων των Δυνάμεων στην Αλβανία, επιτεύχθηκε η συμφωνία της Κέρκυρας, που παραχωρούσε ευρεία αυτονομία στις διαφιλονικούμενες περιοχές της Βόρειας Ηπείρου. Ωστόσο, και πάλι η Ευρωπαϊκή Συμφωνία αποδείχτηκε ανίκανη να εγγυηθεί την τήρηση της συμφωνίας και η αναταραχή συνεχίστηκε³⁰.

Η κλιμάκωση της ελληνοτουρκικής κρίσης

Το ίδιο διάστημα η Πύλη επιδίωξε να έρθει σε απευθείας διαπραγματεύσεις με την Ελλάδα, με στόχο την τροποποίηση της απόφασης των Δυνάμεων για τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Στα χέρια της κρατούσε ως ισχυρό μέσο εκβίασης τις τύχες του πολυάριθμου ελληνικού στοιχείου της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης. Από τις αρχές του 1914, χιλιάδες ελληνικές οικογένειες είχαν υποχρεωθεί να εγκαταλείψουν τις εστίες τους στην Ανατολική Θράκη. Το καθεστώς των Νεότουρκων επιθυμούσε να απαλλαγεί από τις αμφίβολης νομιμοφροσύνης εθνικές ομάδες της Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, η Πύλη δεν έκρυβε την πρόθεσή της να αποκτήσει ναυτική υπεροχή στο Αιγαίο. Έχοντας εξασφαλίσει την εγγύηση του γαλλικού δημοσίου για ένα δάνειο 500 εκατομμυρίων φράγκων³¹, προχώρησε στην αγορά του θωρηκτού «Rio de Janeiro», το οποίο βρισκόταν υπό κατασκευή σε βρετανικό ναυπηγείο, καθώς και ενός ισχυρού καταδρομικού. Η Ελλάδα απάντησε βεβαιωμένα με την αγορά δύο θωρηκτών παλαιότερου τύπου από τις Ηνωμένες Πολιτείες³².

Η αναταραχή στο Αιγαίο δεν άφησε αδιάφορες τις Μεγάλες Δυνάμεις. Η Γερμανία έλαβε την πρωτοβουλία να ενθαρρύνει τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων ανάμεσα στα δύο μέρη, προσβλέποντας σε μια ελληνοτουρκική

29. Βλ., για παράδειγμα, εφ. Χρόνος, 27 Φεβρουαρίου (π.η.) 1914· εφημ. Ακρόπολις, 6 Μαρτίου (π.η.) 1914. Επίσης, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου (στο εξής: ΕΛΙΑ, Αρχείο Βενιζέλου), επιστολή Γεωργίου Χρηστάκη Ζωγράφου προς Θεανώ Λ. Δεληγιώργη, Αργυρόκαστρο, 10 Μαρτίου (π.η.) 1914· σημείωμα Ελευθερίου Βενιζέλου, σημεία απάντησης σε επικρίσεις του Νικολάου Στράτου, πρώην υπουργού Ναυτικών, χ.χ. (Μάρτιος 1914).

30. Driault - Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, σσ. 154-155· Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος», σσ. 13-14· Nikolaos Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference, 1919*, Θεσσαλονίκη: IMXA, 1978, σσ. 27-28.

31. Driault - Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, σσ. 156-157.

32. Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος», σ. 14· Kondis, «The Problem of the Aegean Islands», σσ. 51-52, 56.

συνεννόηση υπό την αιγίδα της³³. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, η εγγενής αντιφατικότητα της γερμανικής πολιτικής. Τη στιγμή που το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών συνιστούσε μετριοπάθεια στην Πύλη, ο επικεφαλής της αποστολής για την αναδιοργάνωση του οθωμανικού στρατού, στρατηγός Λίμαν φον Σάντερς και ο πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη βαρόνος Χανς φον Βάνγκενχαιμ είχαν αναπτύξει αραστή συνεργασία με τα ακραία στοιχεία του νεοτουρκικού καθεστώτος. Ο τελευταίος, μάλιστα, είχε ταχθεί αναφανδόν υπέρ της συνεννόησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία³⁴.

Η γερμανική μεσολάβηση εκδηλώθηκε στα μέσα Απριλίου, κατά τη διάρκεια της ετήσιας επίσκεψης του Γουλιέλμου Β΄ στην Κέρκυρα. Ανταποκρινόμενος ο Βενιζέλος υπέβαλε στο Γερμανό καγκελάριο τα ακόλουθα σημεία ως βάση συμφωνίας: α) Σύναψη αμυντικής συμμαχίας με παροχή αμοιβαίων εγγυήσεων για την εδαφική ακεραιότητα των δύο κρατών στην ευρωπαϊκή ήπειρο, β) αυτονομία των έναντι της μικρασιατικής ακτής νησιών, δηλαδή της Χίου και της Μυτιλήνης, υπό ελληνική διοίκηση και «καθαρώς ονομαστική» οθωμανική επικυριαρχία, γ) επιστροφή των Δωδεκανήσων στην οθωμανική κυριαρχία³⁵. Η αρχική αντίδραση του Οθωμανού μεγάλου βεζίρη ήταν θετική. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Βεντήρη, στις 21 Απριλίου 1914 η Πύλη έλαβε την πρωτοβουλία να προτείνει τη σύναψη συμφωνίας για την «ειρηνική μετοικασία Τούρκων και Ελλήνων». Την ιδέα αποδέχτηκε ο Βενιζέλος και εξασφάλισε τη συγκατάθεση του υπουργικού συμβουλίου και του βασιλιά Κωνσταντίνου³⁶.

33. Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σσ. 207, 239-241.

34. Το τριμερές μέτωπο των δύο αναθεωρητικών βαλκανικών δυνάμεων με την προσθήκη της Ρουμανίας υποστήριξε και ο κυριότερος σύμμαχος της Γερμανίας, η Αυστροουγγαρία: Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σσ. 237, 242-245.

35. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α΄, σ. 191· Driault - Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, σ. 156· Ernst Christian Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912-1913*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1938, σσ. 439-440· Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος», σ. 14· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σ. 241.

36. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α΄, σ. 193. Επικαλούμενος έγγραφα από τα αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών, αποδίδει την πατρότητα της ιδέας για την ανταλλαγή των πληθυσμών στην οθωμανική πλευρά. Το πράττει εν μέρει για να αντικρούσει τον ισχυρισμό του Ιωάννη Μεταξά ότι «ο Βενιζέλος εφευρέ την ανταλλαγή των πληθυσμών, ήτις τόσον ολεθρίαν εξέλιξιν έλαβε κατόπιν». Στο ίδιο, σ. 193. Την πατρότητα της ανταλλαγής αποδίδουν στην Πύλη και μεταγενέστεροι μελετητές: Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: MacMillan, 1932, σ. 21· Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Paris - The Hague: Mouton, 1962, σ. 56· Yannis G. Mourellos, «The 1914 Persecutions and the First Attempt at an Exchange of Minorities between Greece and Turkey», *Balkan Studies* 26.2 (1985) 393, 410. Όλοι, ωστόσο, αναφέρονται στις επαφές που ξεκίνησαν μετά την κρούση του Οθωμανού πρεσβευτή προς τον Έλληνα πρωθυπουργό στις 7/20

Ωστόσο, μερικές μέρες αργότερα, η Πύλη έθεσε την αναγνώριση πλήρους κυριαρχίας στα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου ως προϋπόθεση για περαιτέρω συνεννόηση. Η Αθήνα απέρριψε τον όρο αυτό. Έτσι, στα τέλη Μαΐου οι ελληνοτουρκικές επαφές διακόπηκαν. Η ελληνική κυβέρνηση άφησε να διαρρεύσει ότι ήταν έτοιμη να εκδώσει διάταγμα, με το οποίο θα προσαρτούσε επίσημα τα νησιά στην Ελλάδα. Δεν προχώρησε, ωστόσο, μετά από σχετικές παραστάσεις των Δυνάμεων³⁷.

Τον Μάιο οι διώξεις σε βάρος του ελληνικού στοιχείου επεκτάθηκαν στα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας. Επλήγησαν ιδιαίτερα κοινότητες στο βιλαέτι του Αϊδινίου και χιλιάδες εξαθλιωμένοι πρόσφυγες υποχρεώθηκαν να αναζητήσουν καταφύγιο στα γειτονικά νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου. Στις 25 Μαΐου, το Πατριαρχείο κήρυξε την Ορθόδοξη Εκκλησία «εν διωγμώ» και έδωσε εντολή να κλείσουν οι ναοί και τα ελληνικά εκπαιδευτήρια³⁸.

Ταυτόχρονα, ο ανταγωνισμός των εξοπλισμών απειλούσε να επιδεινώσει ακόμη περισσότερο την ήδη επισφαλή οικονομική θέση της Ελλάδας. Στις αρχές του 1914 η κυβέρνηση Βενιζέλου είχε πετύχει τη σύναψη δανείου ύψους 500 εκατομμυρίων φράγκων με όμιλο γαλλικών και βρετανικών τραπεζών. Μέρος του δανείου προοριζόταν για την αντιμετώπιση των αναγκών που είχαν δημιουργήσει οι βαλκανικοί πόλεμοι. Η παροχέτευση των πόρων αυτών σε εξοπλιστικά προγράμματα ακύρωνε την προοπτική παραγωγικών επενδύσεων και επανέφερε το φάσμα της πτώχευσης, καθώς το συσσωρευμένο δημόσιο χρέος άγγιζε πλέον το αστρονομικό ποσό των 1.659 εκατομμυρίων δραχμών³⁹.

Από την περίοδο αυτή της έντασης δεν έλειψαν οι απόπειρες συνεννόησης. Οι δύο κυβερνήσεις υπέβαλαν διαδοχικές προτάσεις για την ανταλλαγή πληθυσμών, που θα αφορούσε τους Έλληνες της Ανατολικής Θράκης και του βιλαετίου του Αϊδινίου, αφενός, και τους μουσουλμάνους της Μακεδονίας και της Ηπείρου, αφετέρου. Η ελληνική πλευρά επέμενε ιδιαίτερα στον εθε-

Μαΐου 1914. Οι οδηγίες του υπουργού των Εξωτερικών προς τους εκπροσώπους της στη μικτή επιτροπή που συστάθηκε τον Ιούνιο του 1914 έκαναν λόγο περί «της προταθείσης υπό της Τουρκίας ανταλλαγής πληθυσμών»: ΕΛΙΑ, Αθήνα, Αρχείο Στρέιτ (στο εξής: ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ), φάκελος 9.6, Οδηγία προς τους κ.κ. Δημαράν και Τσορματζίογλου, 20 Ιουνίου (π.η.) 1914.

37. Βεντήρης, *Η Ελλάς τον 1910-1920*, Α΄, σ. 194· Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars*, σ. 440· Leon, *Greece and the Great Powers, σ. Greece and the Great Powers*, σ. 13· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σσ. 246-247.

38. Βεντήρης, *Η Ελλάς τον 1910-1920*, Α΄, σ. 216· Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*, London: Allen Lane, 1973, σσ. 31-32· Mourellos, «The 1914 Persecutions», 393, 395· Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (στο εξής: ΙΑΥΕ), ΚΥ/1914/A21ε΄, Πανάς προς Στρέιτ, αρ. 2876, 25 Μαΐου (π.η.) 1914.

39. Λεονταρίτης, «Οικονομία και κοινωνία από το 1914 ως το 1918», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ΄, σ. 84· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σσ. 223, 315.

λούσιο χαρακτήρα της μετοικεσίας. Συμφωνήθηκε επίσης η σύσταση μικτής επιτροπής που θα διαπραγματευόταν τους όρους της ανταλλαγής⁴⁰. Ωστόσο, παρά τις επανειλημμένες τουρκικές διαβεβαιώσεις, οι διώξεις συνεχίστηκαν με αμείωτη ένταση και συνοδεύτηκαν με μποϊκοτάζ του ελληνικού εμπορίου. Η Αθήνα αντέδρασε θέτοντας ως όρο για την έναρξη των εργασιών της επιτροπής την άμεση παύση της ανθελληνικής εκστρατείας⁴¹.

Στις αρχές Ιουνίου Τούρκοι ιθύνοντες αναφέρονταν απροκάλυπτα στο ενδεχόμενο ενός πολέμου, ενώ σε αρκετές ευρωπαϊκές πρωτεύουσες επικρατούσε η εκτίμηση ότι, μόλις αποκτούσε ναυτική υπεροπλία, η Πύλη θα επιχειρούσε τη βίαιη ανακατάληψη των νησιών⁴². Αλλά και στην Αθήνα εξεταζόταν η σκοπιμότητα μιας προληπτικής ενέργειας κατά της Τουρκίας. Η ηγεσία του Επιτελείου διέθετε σχέδια που προέβλεπαν την αιφνιδιαστική κατάληψη της χερσονήσου της Καλλίπολης, χωρίς να προηγηθεί κήρυξη πολέμου, ώστε να διευκολυνθεί η είσοδος του ελληνικού στόλου στην Προποντίδα. Η ελληνική πρόθεση ήταν να περιοριστεί η σύγκρουση στη θάλασσα, ενώ ο στρατός ξηράς θα αναλάμβανε την επιτήρηση των συνόρων με τη Βουλγαρία, για να αποθαρρύνει ενδεχόμενη τυχοδιωκτική ενέργεια από την πλευρά αυτή⁴³. Τέλος, σε περίπτωση που παρατεινόταν η κρίση και κατέπλεε το υπό παραγγελία τουρκικό θωρηκτό στη Μεσόγειο, ο αρχηγός του στόλου ναύαρχος Παύλος Κουντουριώτης δήλωνε αποφασισμένος να το βυθίσει επιβαίνοντας αυτοπροσώπως σε τορπιλοβόλο τύπου «Αλκυόνος»⁴⁴.

Κλιμακώνοντας την αντίδρασή της, η Αθήνα προέβη σε διάβημα προς την Πύλη ζητώντας να παύσουν οι διώξεις και να εξασφαλιστεί η ασφαλής επάνοδος των εκτοπισμένων πληθυσμών στις εστίες τους. Σε ομιλία του στη

40. Mourellos, «The 1914 Persecutions», σσ. 394-395. Για τις θέσεις, τις οποίες η ελληνική πλευρά θεωρούσε βάση ενδεχόμενης συμφωνίας, βλ. Mourellos, «The 1914 Persecutions», σ. 394· Γιάννης Γ. Μουρέλος, «Πληθυσμιακές ανακατατάξεις την επομένη των Βαλκανικών Πολέμων: Η πρώτη απόπειρα ανταλλαγής των πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία», στο *Η συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα*, 1990, σ. 179. Επίσης, ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, note verbale de Gouvernement Royale, 10/23 Μαί 1914.

41. Mourellos, «The 1914 Persecutions», σσ. 395-396.

42. Kondis, «The Problem of the Aegean Islands», σ. 57· Hagen Fleischer, «The Aegean Crisis in the Spring of 1914 as Seen by Neutral Observers», *Journal of the Hellenic Diaspora* 14.3-4 (1987) 5-24· Mourellos, «The 1914 Persecutions», σ. 398. Επίσης, ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Παπαδιαμαντόπουλος προς Υπ.Εξ., Βουκουρέστι, αφ. 521, 13 Μαΐου (π.η.) 1914· Παπαδιαμαντόπουλος προς Υπ.Εξ., Βουκουρέστι, αφ. 546, 18 Μαΐου (π.η.) 1914· Κορομηλάς προς Υπ.Εξ., Ρώμη, αφ. 946, 10 Ιουνίου (π.η.) 1914.

43. ΙΑΥΕ, ΚΥ/1914/Α51ς´, Στρέιτ προς Παπαδιαμαντόπουλο, 30 Μαΐου (π.η.) 1914· ΕΛΙΑ, Αρχείο Βενιζέλου, φάκελος 2.4, έκθεση Αντωνίου Ε. Κριεζή, ναυτικού ακολούθου στην Κωνσταντινούπολη, 10 Ιουνίου (π.η.) 1914· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σ. 248· Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α´, σ. 216· Kondis, «The Problem of the Aegean Islands», σσ. 55-57.

44. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α´, σ. 216.

Βουλή στις 10 Ιουνίου, ο Βενιζέλος υπαινίχθηκε το ενδεχόμενο σύρραξης, κάνοντας λόγο για προσφυγή σε «έσχατα μέτρα», εφόσον συνεχιζόταν η προκλητική οθωμανική στάση⁴⁵. Την επομένη ο Έλληνας υπουργός των Εξωτερικών Στρέιτ, σε τηλεγράφημά του προς την πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης εκτιμούσε ότι «μοιραίως αγόμεθα προς σύρραξιν». Ζητώντας από τον πρεσβευτή Δημήτριο Πανά να προβεί σε ένα ακόμη διάβημα διαμαρτυρίας, τον προϋδέαζε για το ενδεχόμενο να «επακολουθήση ενέργεια άγουσα ημάς εις διακοπήν σχέσεων»⁴⁶. Τη στιγμή, όμως, που το φάσμα της σύγκρουσης διαγραφόταν στον ορίζοντα, η κυβέρνηση Βενιζέλου διαπίστωσε ότι η χώρα δεν διέθετε αξιόπιστα διεθνή ερείσματα.

Απαντώντας στις ελληνικές βολιδοσκοπήσεις, λίγες μόνο ημέρες πριν από τη μοιραία δολοφονία του διαδόχου των Αψβούργων στο Σεράγεβο, η σύμμαχος Σερβία κατέστησε σαφές ότι δεν ήταν σε θέση να εμπλακεί σε ενδεχόμενο ελληνοτουρκικό πόλεμο. Επικαλέστηκε την κατάσταση των οικονομικών και του στρατού της, αλλά και την αντίδραση της κοινής γνώμης που δεν θα κατανοούσε τη σερβική συμμετοχή σε τρίτο βαλκανικό πόλεμο για χάρη ελληνικών πληθυσμών και νησιών. Η ρουμανική κυβέρνηση διαβεβαίωσε ότι δεν θα ανεχόταν μια τουρκική επίθεση εναντίον της Ελλάδας από ξηράς, προφανώς μέσω βουλγαρικού εδάφους, προειδοποίησε όμως ότι δεν θα αντιδρούσε εάν η Ελλάδα εμφανιζόταν ως επιτιθέμενη χώρα. Τόσο το Βελιγράδι όσο και το Βουκουρέστι δέχτηκαν να προβούν μόνο σε διπλωματικές παραστάσεις προς την Πύλη. Παράλληλα, συνέστησαν και στην Αθήνα να επιδιώξει διπλωματική λύση⁴⁷. Ανάλογες εκατέρωθεν παραινέσεις έγιναν και από τις δυνάμεις της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας, ιδίως τη Βρετανία και τη Γερμανία⁴⁸.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η στάση του Βρετανού υπουργού Εξωτερικών, όπως μεταδόθηκε προς τον Έλληνα πρωθυπουργό από τον πρεσβευτή στην Αθήνα Σερ Φράνσις Έλλιοτ, στις 12 Ιουνίου 1914. Η βρετανική κυβέρνηση

45. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α΄, σσ. 216-217· Kondis, «The Problem of the Aegean Islands», σ. 58· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σ. 247.

46. ΙΑΥΕ, ΚΥ/1914/Α21ε΄, Στρέιτ προς Πανά, αρ. 16391, 29 Μαΐου (π.η.) 1914. Δημοσιεύοντας το ίδιο τηλεγράφημα ο Γεώργιος Βεντήρης, το χρονολογεί λανθασμένα στις 19 Ιουνίου (π.η.). Βλ. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α΄, σ. 217.

47. Kondis, «The Problem of the Aegean Islands», σ. 58· Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars*, σ. 440· Mourellos, «The 1914 Persecutions», 396-398· Μουρέλος, «Πληθυσμιακές ανακατατάξεις», σ. 180· Driault - Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, σσ. 157-158· Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος», σ. 14· Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 13· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σσ. 247-248, 249.

48. Kondis, «The Problem of the Aegean Islands», σ. 58· Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars*, σ. 441· Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 13· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σσ. 248-9.

επιθυμούσε να αποφευχθεί μια ελληνοτουρκική σύρραξη, δήλωνε όμως ότι δεν ήταν σε θέση να ασκήσει σοβαρή πίεση στην Τουρκία, επικαλούμενη τις εικαζόμενες αντιδράσεις μεταξύ του μουσουλμανικού στοιχείου των Ινδιών. Ο Γκρέι υπέβαλε εκ νέου την ιδέα μιας εδαφικής ανταλλαγής, αυτή τη φορά την επιστροφή της Μυτιλήνης στην οθωμανική κυριαρχία ταυτόχρονα με την παραχώρηση των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα. Η ιδέα αυτή, βέβαια, είχε μόνο θεωρητική αξία, καθώς, όπως η ίδια η βρετανική πλευρά αναγνώριζε, η Ιταλία θα ήγειρε νέους όρους προκειμένου να μην εκκενώσει τα Δωδεκάνησα. Τέλος, κάπως αόριστα, ο Γκρέι δήλωσε ότι η χώρα του είχε την πρόθεση να αναγνωρίσει σύντομα και «άνευ όρων» τις εδαφικές μεταβολές που προέκυψαν από τους βαλκανικούς πολέμους, χωρίς να αναμένει τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις να πράξουν το ίδιο⁴⁹.

Αίφνης, η Πύλη επέδειξε διάθεση συνδιαλλαγής. Στις 19 Ιουνίου ο μεγάλος βεζίρης υποσχέθηκε να «αποκαταστήσει την τάξη και την ασφάλεια» στις επαρχίες όπου είχαν λάβει χώρα τα ανθελληνικά έκτροπα. Ανάλογες διαβεβαιώσεις είχαν δοθεί και στο παρελθόν, αυτή τη φορά, όμως, συνοδεύτηκαν από την επιτόπου αποστολή μεικτής επιτροπής με τη συμμετοχή εκπροσώπων από τις πρεσβείες των Μεγάλων Δυνάμεων⁵⁰. Επρόκειτο, ίσως, για την τελευταία πράξη της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας πριν από την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ευρωπαίοι αλλά και Έλληνες παρατηρητές εκτιμούσαν ότι η οθωμανική κυβέρνηση επιδείκνυε διαλλακτικότητα προκειμένου να κερδίσει χρόνο μέχρι την άφιξη των υπό παραγγελία θωρηκτών και την επίτευξη ναυτικής υπεροχής στο Αιγαίο⁵¹. Πιθανότατα, συνετέλεσαν και οι συστάσεις της γερμανικής πλευράς⁵². Η Πύλη πρότεινε επίσης την άμεση λειτουργία της μεικτής επιτροπής για την ανταλλαγή πληθυσμών⁵³. Παρά τις

49. ΕΛΙΑ, Αρχείο Βενιζέλου, φάκελος 4.1, Sir Francis Elliot προς Βενιζέλο, Λονδίνο, 12 Ιουνίου 1914.

50. Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Βενιζέλου, Υπουργείο Εξωτερικών, 1914, φάκελος 173.10, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 3316 και αρ. 3359, 6 Ιουνίου (π.η.) 1914. Mourellos, «The 1914 Persecutions», σσ. 399-401.

51. Αυτή ήταν η άποψη και του Έλληνα ναυτικού ακολούθου στην Κωνσταντινούπολη Αντωνίου Ε. Κριεζή, ο οποίος πληροφορούσε τον Βενιζέλο ότι οι μεγάλες μονάδες του οθωμανικού στόλου βρισκόταν υπό επισκεπή, δεν θα ήταν σε θέση να αποπλεύσουν πριν από τις 25 Ιουνίου, ενώ και η χερσόνησος της Καλλιπόλης «εστερείτο πάσης φρουράς κατά τας πρώτας ημέρας της κρίσεως»: ΕΛΙΑ, Αρχείο Βενιζέλου, φάκελος 2.4, έκθεση Α.Ε. Κριεζή, 10 Ιουνίου (π.η.) 1914· Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Καψαμπέλης προς Υπ.Εξ., Σμύρνη, 23 Ιουνίου (π.η.) 1914· Τσορμπατζόγλου προς Υπ.Εξ., Σμύρνη, 26 Ιουνίου (π.η.) 1914.

52. Ο Λούλος θεωρεί τη ρουμανική παρέμβαση ως τον «κύριο αποφασιστικό παράγοντα» στην εκτόνωση της κρίσης. Επίσης, αποδίδει τη διαλλακτικότερη στάση της Πύλης σε παρέμβαση του Γερμανού καγκελάριου Τέομπάλντ φον Μπέτμαν Χόλβεγκ: Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σσ. 249-250.

53. Mourellos, «The 1914 Persecutions», σσ. 399-401.

επιφυλάξεις της, η ελληνική κυβέρνηση ανταποκρίθηκε θετικά, επιμένοντας, ωστόσο, στο διορισμό ενός Ευρωπαίου ως μέλους της μεικτής επιτροπής με αρμοδιότητες διαιτησίας. Στις 11 Ιουλίου έλαβε χώρα η πρώτη, «προκαταρκτική», συνεδρίαση της μεικτής επιτροπής στη Σμύρνη⁵⁴.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Έλληνες διπλωμάτες που συμμετείχαν στη μεικτή επιτροπή όφειλαν να παρακάμψουν τη ζωηρή αντίθεση του ποιμενάρχη της περιοχής. Ο μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος είχε επιχειρήσει να προκαλέσει τη δημόσια τοποθέτηση του Πατριαρχείου εναντίον της ανταλλαγής και ζητούσε από τη Μητέρα Εκκλησία να υλοποιήσει την καταρχήν απόφασή της να απευθύνει διαμαρτυρία προς όλες τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις. Διερμηνεύοντας τη θεωρία του «εθνικού κέντρου»⁵⁵, οι εκπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνησης του υπενθύμισαν απερίφραστα ότι «οφείλει απόλυτον υποταγήν (εις τας) αποφάσεις (των) Αθηνών αποβλεπούσας (εις την) περιφρούρησιν υψίστων πανελληνίων συμφερόντων»⁵⁶.

Η διπλωματική οδός

Κινητικότητα υπήρξε και στο ζήτημα των νησιών, όπου είχε εκδηλωθεί ρουμανική παρέμβαση. Το Βουκουρέστι είχε επανειλημμένα επιχειρήσει να παίξει μεσολαβητικό ρόλο, συνήθως με την ενθάρρυνση του Κάιζερ που επιθυμούσε την επίλυση των διαφορών ανάμεσα στην Ελλάδα, τη Ρουμανία και την Τουρκία και την πρόσδεσή τους στο άρμα της γερμανικής πολιτικής⁵⁷. Στα τέλη Μαΐου, και ενώ σοβούσε η ελληνοτουρκική κρίση, ο πρωθυπουργός Ίον Μπρατιάνου υπέβαλε στον Έλληνα πρεσβευτή την ιδέα επιβολής καθεστώτος αυτονομίας στη Χίο και τη Μυτιλήνη υπό την επικυριαρχία του σουλτάνου, κατ' αναλογία με το καθεστώς που είχε επιβληθεί στην Ανατολική Ρωμυλία από το Συνέδριο του Βερολίνου, το 1878. Η ιδέα υποβλήθηκε και προς τον Οθωμανό υπουργό Εσωτερικών Μεχμέτ Ταλαάτ μπέη, ο οποίος εθεωρείτο εκφραστής μετριοπαθών τάσεων στην κυβέρνηση των Νεότουρκων⁵⁸.

54. Για τις ελληνοτουρκικές διαπραγματεύσεις στο ζήτημα της εθελούσιας ανταλλαγής πληθυσμών, βλ. Mourellos, «The 1914 Persecutions», σσ. 401-407.

55. Για το θέμα αυτό, βλ. Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», στο Δ. Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός - ελληνικότητα: Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1983, σσ. 143-164.

56. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Τσορμπατζόγλου προς Υπ.Εξ., Σμύρνη, 23 (π.η.) Ιουνίου 1914.

57. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars*, σ. 441· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σσ. 217-218, 239, 249· Μουρέλος, «Πληθυσμακές ανακατατάξεις», σσ. 188-189.

58. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Παπαδιαμαντόπουλος προς Υπ.Εξ., Βουκουρέστι, αφ. 521, 13 Μαΐου (π.η.) 1914· Στρέιτ προς Παπαδιαμαντόπουλο, αφ. 14201, 14 Μαΐου (π.η.) 1914· Παπαδιαμαντόπουλος προς Υπ.Εξ., Βουκουρέστι, αφ. 521, 13 Μαΐου (π.η.) 1914· Αρχείο

Η Αθήνα δήλωσε καταρχήν διατεθειμένη να εξετάσει συγκεκριμένες προτάσεις για την εξεύρεση λύσης που «θα σεβόταν τις οθωμανικές ευαισθησίες». Δεν θεωρούσε, ωστόσο, ικανοποιητική την αναλογία της Ανατολικής Ρωμυλίας ή της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, που επίσης υπέδειξε το Βουκουρέστι. Αντίθετα, προτιμούσε μια λύση που θα εξασφάλιζε την ένωση των δύο νησιών στο πρόσωπο του Έλληνα βασιλιά και θα αναγνώριζε κάποια κατ' επίφαση δικαιώματα στο σουλτάνο. Η ελληνική κυβέρνηση δεν έκρυψε την απαισιοδοξία της για την τύχη της ρουμανικής κρούσης. Όπως ανέλαβε να εξηγήσει ο Έλληνας πρεσβευτής στο Βουκουρέστι, οι οθωμανικές διεκδικήσεις προσέκρουαν στα «νόμιμα δικαιώματα» της Ελλάδας. Ταυτόχρονα, η Αθήνα κατηγορούσε την Πύλη ότι επέμενε στην καλλιέργεια πολεμικού κλίματος και συνέχιζε να επιδιώκει τον αφανισμό του μικρασιατικού ελληνισμού⁵⁹.

Από την αποτυχημένη ρουμανική παρέμβαση κατέστη σαφές ότι οι θέσεις των δύο μερών συγκρούονταν στο ζήτημα της κυριαρχίας. Η οθωμανική πλευρά άφησε να εννοηθεί ότι δεν θα δεχόταν τίποτε λιγότερο από ένα καθεστώς που θα προέβλεπε την επικυριαρχία (*suzeraineté*) του σουλτάνου. Η ελληνική κυβέρνηση, πάλι, απέκρουε κάθε λύση που ανέτρεπε τα τετελεσμένα γεγονότα του πολέμου και αποκαθιστούσε, έστω εμμέσως, τα κυριαρχικά δικαιώματα της Πύλης σε κάποιο από τα νησιά⁶⁰.

Η κρίση του Μαΐου-Ιουνίου και η διαπίστωση ότι η χώρα θα έμενε μόνη σε ενδεχόμενη σύγκρουση στο Αιγαίο έπεισε την κυβέρνηση Βενιζέλου ότι δεν απέμενε παρά η οδός των διαπραγματεύσεων. Οι Έλληνες ιθύνοντες αναγνώριζαν ότι, παρά τους ισχυρούς τίτλους που διέθετε η χώρα, δηλαδή την κατάκτηση, τη βούληση του ντόπιου πληθυσμού και την απόφαση των Δυνάμεων, η προσάρτηση των νησιών θα ήταν «πάντοτε ελπιοφαλής» εφόσον δεν θα είχε επισήμως αναγνωριστεί από τη λαβωμένη αλλά ακόμη ισχυρή Οθωμανική Αυτοκρατορία. Επιπλέον, η ελληνική κυβέρνηση εκτιμούσε ότι η εμμονή της Πύλης στην ανάκτηση των νησιών και ο συνακόλουθος ανταγωνισμός των ναυτικών εξοπλισμών «θα επέβαλλε στην Ελλάδα ακόμη περισσότερες θυσίες για τη διατήρησή τους». Όπως ήδη σημειώθηκε, το εξωτερικό χρέος είχε διογκωθεί υπέρμετρα και, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Στρέιτ, ο

Στρέιτ, φάκελος 9.6· ΙΑΥΕ, ΚΥ/1914/Α21ε', Πανάς προς Στρέιτ, αρ. 2748, 19 Μαΐου (π.η.) 1914.

59. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Στρέιτ προς Παπαδιαμαντόπουλο, αρ. 14201, 14 Μαΐου (π.η.) 1914· Στρέιτ προς Παπαδιαμαντόπουλο, 15 Μαΐου (π.η.) 1914· ΙΑΥΕ, ΚΥ/1914/Α5ις', Στρέιτ προς Παπαδιαμαντόπουλο, 30 Μαΐου (π.η.) 1914.

60. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Στρέιτ προς Παπαδιαμαντόπουλο, 15 Μαΐου (π.η.) 1914· Παπαδιαμαντόπουλος προς Υπ.Εξ., αρ. 546, 18 Μαΐου (π.η.) 1914· Παπαδιαμαντόπουλος προς Υπ.Εξ., αρ. 574, 28 Μαΐου (π.η.) 1914· Παπαδιαμαντόπουλος προς Υπ.Εξ., αρ. 577, 28 Μαΐου (π.η.) 1914· ΙΑΥΕ, ΚΥ/1914/Α5ις', Στρέιτ προς Παπαδιαμαντόπουλο, 30 Μαΐου (π.η.) 1914.

αρμόδιος υπουργός Αλέξανδρος Διομήδης εμφανιζόταν «απελπισμένος» για την οικονομική κατάσταση⁶¹. Για τους λόγους αυτούς, ο Βενιζέλος αποδέχτηκε την επίλυση της διαφοράς με ειρηνικά μέσα στο πλαίσιο μιας γενικότερης προσέγγισης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία⁶².

Η βρετανική κυβέρνηση υπέδειξε ως διαμεσολαβητή έναν ιδιώτη, το δημοσιογράφο Ε. Τζ. Ντίλλον⁶³, ο οποίος διατηρούσε φιλικές σχέσεις τόσο με τον Βενιζέλο όσο και με τον Οθωμανό υπουργό Εσωτερικών Ταλαάτ μπέη. Ο Ντίλλον ανέλαβε να προετοιμάσει το έδαφος για μία «εφ' όλης της ύλης» διαπραγμάτευση των ελληνοτουρκικών διαφορών σε υψηλό επίπεδο. Βενιζέλος και Ταλαάτ συμφώνησαν να συναντηθούν σε «κάποια πόλη της Κεντρικής Ευρώπης». Αρχικά προτάθηκε η Λωζάννη, η τουρκική πλευρά όμως απέρριψε την ιδέα, καθώς έκρινε ότι η πόλη αυτή θα δημιουργούσε δυσάρεστους συνειρμούς, καθώς εκεί είχε συναφθεί η επαχθής συνθήκη που τερμάτισε τον ιταλοτουρκικό πόλεμο⁶⁴.

Ως βάση των διαπραγματεύσεων ο Βενιζέλος υπέβαλε την ακόλουθη «φόρμουλα»: Η Μυτιλήνη, η Χίος και η Σάμος θα παρέμεναν υπό ελληνική κατοχή και διοίκηση, αλλά θα αποτελούσαν περιφέρεια με ιδιαίτερο καθεστώς κάτω από ένα γενικό διοικητή, τον οποίο θα επέλεγαν με κοινή συμφωνία οι δύο μονάρχες· στη θέση αυτή θα διοριζόταν αμέσως ο δευτερότοκος γιος του Έλληνα βασιλιά πρίγκιπας Αλέξανδρος⁶⁵. Η ρύθμιση αυτή, όπως την αντιλαμβάνονταν η ελληνική κυβέρνηση, ο Ντίλλον και, σύμφωνα με τα μηνύματα του τελευταίου, ο «μετριοπαθής» Ταλαάτ μπέης, σκοπό είχε να εξασφαλίσει τα νησιά για την Ελλάδα με αντάλλαγμα κάποιες «καθαρώς τυπικές παραχωρήσεις» που θα διέσωζαν το γόητρο της οθωμανικής πλευ-

61. Στρέιτ, *Ημερολόγιον-Αρχείον*, Α΄, σ. 26.

62. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, «Instructions aux plénipotentiaires se rendant à Bucarest pour négocier avec les plénipotentiaires ottomans le règlement de la question des îles de la mer Egée», χ.χ. [πιθανότατα 3 ή 4 Αυγούστου (π.η.) 1914]. Βλ. και το λόγο του Βενιζέλου στη Βουλή, *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, 1914, Περίοδος ΙΘ΄, Συνεδρίασις 3, 17 Σεπτ. 1914, σ. 7.

63. Ο Ντίλλον ήταν ανταποκριτής της *Daily Telegraph* και της *Fortnightly Review*.

64. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars*, σ. 441. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Καφαμπέλης προς Υπ.Εξ., Σμύρνη, 13 Ιουνίου (π.η.) 1914· ΙΑΥΕ, ΚΥ/1914/Α2, Στρέιτ προς Πανά, 14 Ιουνίου (π.η.) 1914· ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 3624, 16 Ιουνίου (π.η.) 1914.

65. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, «Instructions aux plénipotentiaires ...», χ.χ.. Την πηγή αυτή έχει υπόψη του ο Πετσάλης-Διομήδης, ο οποίος, ωστόσο, υποπίπτει σε δύο σφάλματα κατά την παρουσίασή της. Συγκεκριμένα, αναφέρεται σε ελληνική «κυριαρχία» στα νησιά, ενώ οι οδηγίες κάνουν λόγο για «κατοχή» και «διοίκηση». Επίσης, αναφέρει τον πρίγκιπα Παύλο ως δευτερότοκο γιο του βασιλιά Κωνσταντίνου. Βλ. Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference*, σ. 31.

ράς⁶⁶. Επιπλέον, έχοντας κατά νου τη συνολική ρύθμιση των ελληνοτουρκικών διαφορών, ο Έλληνας πρωθυπουργός επανήλθε στην παλαιότερη πρότασή του για τη σύναψη διμερούς αμυντικής συμμαχίας⁶⁷.

Ο Ντίλλον διαμήνυσε στην Αθήνα ότι ο Ταλαάτ κατέβαλλε κάθε προσπάθεια προκειμένου να πείσει το υπουργικό συμβούλιο να αποδεχτεί την ελληνική «φόρμουλα»⁶⁸. Σε συνάντησή του, ωστόσο, με τον μεγάλο βεζίρη Μεχμέτ Σαΐντ Χαλίμ πασά παρουσία του Ταλαάτ, ο Βρετανός μεσολαβητής είχε την ευκαιρία να αντιληφθεί τη διπρόσωπη τακτική της Πύλης. Από τη μια, ο μεγάλος βεζίρης επέμενε όχι απλώς σε καθεστώς επικυριαρχίας, αλλά σε δικαίωμα ανάμειξης (*ingérence*) στη διοίκηση των νησιών. Από την άλλη, διαβεβαίωνε ότι η χώρα του δεν σκόπευε να διεξαγάγει πόλεμο «για δύο ή τρία νησιά», από τη στιγμή, ιδίως, που η απομάκρυνση των χριστιανικών πληθυσμών από την απέναντι μικρασιατική ακτή μείωνε τους κινδύνους για την οθωμανική ασφάλεια⁶⁹. Ωστόσο, σε συνάντησή του με τον Έλληνα πρεσβευτή την επόμενη μέρα, ο μεγάλος βεζίρης επικαλέστηκε την ασφάλεια της μικρασιατικής ακτής ως το μοναδικό λόγο που υπαγόρευε το ενδιαφέρον της Τουρκίας για τα νησιά⁷⁰.

Ο Ντίλλον επιχειρήσει να εξασφαλίσει ότι η Πύλη θα αποδεχόταν την ελληνική κατοχή των νησιών ως «αδιάσειστη» βάση των διαπραγματεύσεων. Προς το σκοπό αυτό ζήτησε από την Αθήνα να μην επιμείνει στο διορισμό του πρίγκιπα Αλεξάνδρου στη θέση του γενικού διοικητή⁷¹. Το έργο του δυσχέραναν οι συνεχιζόμενες διώξεις σε βάρος των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, γεγονός που προκάλεσε νέο ελληνικό διάβημα⁷².

Στην προσέγγιση των εκατέρωθεν απόψεων συνέβαλε τελικά η πρόοδος που σημειώθηκε στις παράλληλες επαφές για την προετοιμασία της ανταλλαγής πληθυσμών. Σε συνομιλία του με τον Έλληνα πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη, ο μεγάλος βεζίρης εμφανίστηκε αισιόδοξος για τις προοπτικές

66. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 3697, 17 Ιουνίου (π.η.) 1914· Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 3753, 19 Ιουνίου (π.η.) 1914· «Instructions aux plénipotentiaires...», χ.χ., Στρέιτ, Γεώργιος, *Ημερολόγιον-Αρχείον*, (επιμ. Παναγιώτη Πιπινέλη), τ. Α', Αθήναι, 1964, σ. 10.

67. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars*, σ. 442· Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 22.

68. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Καφαμπέλης προς Υπ.Εξ., Σμύρνη, 13 Ιουνίου (π.η.) 1914· Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 3697, 17 Ιουνίου (π.η.) 1914· Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 3753, 19 Ιουνίου (π.η.) 1914.

69. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 3624, 16 Ιουνίου (π.η.) 1914.

70. *Ο.π.*, αρ. 3686, 16 Ιουνίου (π.η.) 1914.

71. *Ο.π.*, αρ. 3697, 17 Ιουνίου (π.η.) 1914.

72. *Ο.π.*, αρ. 3748, 19 Ιουνίου (π.η.) 1914.

μιας γενικότερης διμερούς συνεννόησης. Η επικείμενη ρύθμιση του θέματος της ανταλλαγής, δήλωσε, θα διευκόλυνε την επίλυση του προβλήματος των νησιών και πρόσθεσε ότι οι οθωμανικές απαιτήσεις ήταν «ήδη πολύ πιο μετριοπαθείς»⁷³. Πράγματι, στις 5 Ιουλίου ο Ντίλλον μετέδωσε στην Αθήνα ότι η Πύλη αποδεχόταν την ελληνική κατοχή των νησιών ως βάση συζήτησης. Ταυτόχρονα, όμως, η οθωμανική κυβέρνηση επιφυλασσόταν «σφόδρα» να συζητήσει τις «λεπτομέρειες της φόρμουλας»⁷⁴.

Στο μεταξύ, είχε ωριμάσει η ιδέα μιας συνάντησης κορυφής. Ενώ η Πύλη προόριζε αρχικά τον Ταλαάτ ως συνομιλητή των Ελλήνων, αποφασίστηκε η διεξαγωγή απευθείας συνομιλιών μεταξύ του Βενιζέλου και του μεγάλου βεζιρη στις Βρυξέλλες⁷⁵. Η αρχική αισιοδοξία, ωστόσο, του Βρετανού μεσολαβητή αποδείχτηκε πρόωπη. Στις 15 Ιουλίου ο Ντίλλον πληροφορήθηκε από τον Ταλαάτ το περιεχόμενο των «λεπτομερειών» που σκόπευε να εγείρει η οθωμανική πλευρά εκμεταλλευόμενη την ελληνική επιθυμία για τη σύναψη συνθήκης συμμαχίας. Επρόκειτο για παραχωρήσεις που αφορούσαν την άσκηση κυριαρχίας στα νησιά. Ο Ταλαάτ ανέφερε ενδεικτικά μια συμβολική στρατιωτική παρουσία και συμμετοχή στον τελωνειακό έλεγχο⁷⁶. Ο Βρετανός μεσολαβητής προειδοποίησε τους Οθωμανούς συνομιλητές του ότι η Αθήνα δεν επρόκειτο να δεχτεί αλλαγή στη βάση των διαπραγματεύσεων και επίμονα ζήτησε από το μεγάλο βεζιρη ρητή διαβεβαίωση πως δεν θα αξίωνε νέες ελληνικές παραχωρήσεις κατά την επικείμενη συνάντηση κορυφής⁷⁷.

Λίγες μόνο ημέρες πριν από την προγραμματισμένη αναχώρηση του Σαϊντ πασά, ο Ντίλλον δεν έκρυβε την απαισιοδοξία του για την έκβαση της διαμεσολάβησης. Στις 16 Ιουλίου διέκοψε τις επαφές και αναχώρησε για την Αθήνα, αφού μάταια είχε αναμείνει τις διαβεβαιώσεις του μεγάλου βεζιρη. Κατά την εκτίμησή του, η Πύλη επιδίωκε απλώς να κερδίσει χρόνο. Τη στάση της καθόριζαν η επιδίωξή της να απαλλαγεί από το ελληνικό στοιχείο, αλλά και η εξέλιξη της κρίσης στις σχέσεις της Αυστροουγγαρίας με τη Σερβία⁷⁸. Σε

73. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., Πέραν, αρ. 3769, 22 Ιουνίου (π.η.) 1914.

74. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 3881, 22 Ιουνίου (π.η.) 1914· «Instructions aux plénipotentiaires ...», χ.χ.

75. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 4103, 2 Ιουλίου (π.η.) 1914.

76. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars*, σ. 442. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 4103, 2 Ιουλίου (π.η.) 1914· «Instructions aux plénipotentiaires ...», χ.χ..

77. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 4078, 1 Ιουλίου (π.η.) 1914· Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 4102, 2 Ιουλίου (π.η.) 1914· Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 4103, 2 Ιουλίου (π.η.) 1914· Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 4106, 3 Ιουλίου (π.η.) 1914. Ο μεγάλος βεζιρης επρόκειτο αρχικά να αναχωρήσει για τις Βρυξέλλες στις 7/20 Ιουλίου 1914.

78. Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars*, σ. 442. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος

ταυτόσημα συμπεράσματα κατέληξε και ο Έλληνας πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος απέκλειε πλέον το ενδεχόμενο να γίνει δεκτή η πρόταση για τη σύναψη συμμαχίας⁷⁹.

Ο Βενιζέλος αποφάσισε να δοκιμάσει την οδό της απευθείας συνεννόησης, παρά το γεγονός ότι έκρινε τις τουρκικές αξιώσεις απαράδεκτες⁸⁰. Η ατμόσφαιρα κρίσης που είχε πυροδοτήσει η δολοφονία του αρχιδούκα Φραγκίσκου Φερδινάνδου στις 28 Ιουνίου εγκυμονούσε κινδύνους για την ελληνική ασφάλεια, καθώς ήταν δυνατό να ενθαρρύνει τις αναθεωρητικές δυνάμεις στα Βαλκάνια. Μέσω μιας συνολικής ρύθμισης των ελληνοτουρκικών διαφορών⁸¹, ο Έλληνας πρωθυπουργός απέβλεπε στη συγκρότηση ενός μετώπου σταθερότητας, με τη συμμετοχή της Ρουμανίας και της Τουρκίας. Δεν γνώριζε ότι η Πύλη είχε εγκαταλείψει οριστικά την ιδέα μιας συμμαχίας με την Ελλάδα, με την παρότρυνση μάλιστα του Γερμανού πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη⁸². Δεν πτοήθηκε ακόμη και όταν ο μεγάλος βεζίρης ζήτησε αναβολή της συνάντησής τους, επικαλούμενος εθνική εορτή της χώρας του. Έχοντας λάβει μέσω του Έλληνα πρεσβευτή τη διαβεβαίωση ότι ο Σαΐντ πασάς επρόκειτο «οριστικώς και αμετακλήτως» να προσέλθει στη συνάντηση⁸³, ο Βενιζέλος αναχώρησε στις 21 Ιουλίου για τις Βρυξέλλες με ενδιάμεσο σταθμό το Μόναχο⁸⁴.

Η συνάντηση Βενιζέλου με τον μεγάλο βεζίρη δεν έμελλε να πραγματοποιηθεί. Μόλις πληροφορήθηκε την επίδοση του αυστριακού τελεσιγράφου στο Βελιγράδι στις 26 Ιουλίου, ο Έλληνας πρωθυπουργός θεώρησε ότι όφειλε να επιστρέψει στην Αθήνα⁸⁵. Όταν του επιδόθηκε το σχετικό μήνυμα του Βενιζέλου, ο μεγάλος βεζίρης αποκρίθηκε ότι δεν έβλεπε το λόγο για τον οποίο θα έπρεπε να ματαιωθεί η συνάντηση, προσθέτοντας, μάλιστα, ότι είχε ήδη προμηθευτεί τα εισιτήρια για τις Βρυξέλλες⁸⁶. Κατά της ματαίωσης της συνά-

9.6. Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 4106, 3 Ιουλίου (π.η.) 1914.

79. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 4151, 4 Ιουλίου (π.η.) 1914.

80. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, «Instructions aux plénipotentiaires ...», χ.χ..

81. Εκτός από το ζήτημα των νησιών και τη σύναψη αμυντικής συμμαχίας, ο Βενιζέλος σκόπευε να θέσει και άλλα θέματα που απασχολούσαν επί μακρόν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, όπως ζητήματα ιθαγένειας και η έκδοση εγκληματιών του κοινού ποινικού δικαίου. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πολίτης προς Υπ.Εξ., Τεργέστη, 11 Ιουλίου (π.η.) 1914.

82. Leon, *Greece and the Great Powers*, σσ. 18-9, 22-3· Λούλος, *Η γερμανική πολιτική στην Ελλάδα*, σ. 251.

83. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 4253, 8 Ιουλίου (π.η.) 1914.

84. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α', σ. 218.

85. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Βενιζέλος προς Υπ.Εξ., Μόναχο, 13 Ιουλίου (π.η.) 1914.

86. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., Πέραν, 13 Ιουλίου (π.η.) 1914.

ντησης τάχθηκε και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος⁸⁷. Ελπίζοντας σε εκτόνωση της διεθνούς κρίσης, ο Βενιζέλος αποφάσισε να αναβάλει την επιστροφή του και να εμμείνει στη συνάντησή⁸⁸. Την επομένη, ωστόσο, η κήρυξη του πολέμου από την Αυστροουγγαρία εναντίον της Σερβίας μετέβαλε τα δεδομένα. Παρά το όψιμο ενδιαφέρον του μεγάλου βεζίρη για την πραγματοποίηση της συνάντησης σε άλλη ευρωπαϊκή πόλη⁸⁹, ο Έλληνας πρωθυπουργός πήρε το δρόμο της επιστροφής⁹⁰.

Τις επόμενες ημέρες, οι ραγδαίες ευρωπαϊκές εξελίξεις απείλησαν να ανατρέψουν πλήρως την εύθραυστη ισορροπία στο Αιγαίο. Στις 4 Αυγούστου, πέντε Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης βρισκόνταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Δύο ημέρες νωρίτερα, η Πύλη είχε υπογράψει μυστική συνθήκη συμμαχίας, αμυντικής και επιθετικής, με το Βερολίνο. Η Ελλάδα πληροφορήθηκε το γεγονός τρεις μέρες αργότερα. Η Γερμανία προσανατολιζόταν πλέον στη σύμπληξη ενός τουρκοβουλγαρικού συνασπισμού με την προσθήκη, ει δυνατόν, της Ρουμανίας. Ως προς την Ελλάδα, την ενδιέφερε η χώρα να μείνει ουδέτερη σε περίπτωση βουλγαρικής εμπλοκής στον πόλεμο κατά της Σερβίας⁹¹. Στις 10 Αυγούστου δύο γερμανικά πολεμικά, το ισχυρότατο καταδρομικό μάχης «Göben» και το εύδρομο «Breslau» διέφυγαν από την καταδίωξη του βρετανικού στόλου της Μεσογείου και κατέπλευσαν στην Προποντίδα. Αμέσως εντάχθηκαν στον οθωμανικό στόλο που τέθηκε υπό τις διαταγές Γερμανού ναυάρχου. Αντισταθμίστηκε, έτσι, η κατάσχεση του «Rio de Janeiro» από τη βρετανική κυβέρνηση⁹².

87. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α΄, σσ. 218-9. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Βενιζέλος προς Υπ.Εξ., Μόναχο, 15 Ιουλίου (π.η.) 1914, 4 μ.μ..

88. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Βενιζέλος προς Υπ.Εξ., Μόναχο, 14 Ιουλίου (π.η.) 1914.

89. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 4184, 16 Ιουλίου (π.η.) 1914· Πανάς προς Υπ.Εξ., Πέραν, 16 Ιουλίου (π.η.) 1914.

90. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Βενιζέλος προς Υπ.Εξ., Μόναχο, 15 Ιουλίου (π.η.) 1914, 12.30 μ.μ.· Βενιζέλος προς Υπ.Εξ., Μόναχο, 15 Ιουλίου (π.η.) 1914, 6.35 π.μ. Το δρομολόγιο της επιστροφής του Έλληνα πρωθυπουργού είναι αποκαλυπτικό για τις ταξιδιωτικές συνθήκες της εποχής. Αναχωρώντας σιδηροδρομικά από το Μόναχο το απόγευμα της 28ης Ιουλίου, θα έφτανε στην Τεργέστη το ίδιο βράδυ. Το επόμενο πρωί θα επιβιβαζόταν σε ατμόπλοιο των γραμμών Lloyd Triestino και το απόγευμα της 30ής Ιουλίου ανέμενε να αφιχθεί στο Μπρίντζι. Εκεί θα τον ανέμενε ένα ελληνικό αντιτορπιλικό ανοιχτής θάλασσας που θα τον μετέφερε στον Πειραιά, εφόσον ο ισθμός της Κορίνθου ήταν ελεύθερος στη ναυσιπλοία. Διαφορετικά, θα αποβιβαζόταν στην Πάτρα, όπου θα τον περίμενε ειδικός σιδηροδρομικός συρμός με προορισμό την Αθήνα.

91. Leon, *Greece and the Great Powers*, σσ. 23-5.

92. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α΄, σσ. 240-5· Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 28.

Οι συνομιλίες στο Βουκουρέστι

Καθώς «οι λάμπες έσβησαν παντού, σε όλη την Ευρώπη»⁹³, η κυβέρνηση Βενιζέλου όφειλε να σταθμίσει τους ακόλουθους, αρνητικούς παράγοντες⁹⁴:

- α) Παρά τη διακηρυγμένη πρόθεσή της να παραμείνει ουδέτερη, η Βουλγαρία δεν έπαυε να αποτελεί ενδεχόμενη απειλή για τα ελληνικά συμφέροντα. Τις αναθεωρητικές της τάσεις υπέθαλπαν τόσο οι Κεντρικές Δυνάμεις όσο και η Συνεννόηση, ιδίως η Ρωσία: πιθανότατα θα επιδίωκε να επωφεληθεί από την ευρωπαϊκή σύρραξη για να ανατρέψει τη συνθήκη του Βουκουρεστίου και να ανακτήσει περιοχές που είχε παραχωρήσει στην Ελλάδα, τη Σερβία και τη Ρουμανία·
- β) η σύμμαχος Σερβία ζητούσε τη συνδρομή της Ελλάδας στη σύγκρουσή της με την Αυστροουγγαρία και προεξοφλούσε την επέμβαση της Ελλάδας σε περίπτωση βουλγαρικής επίθεσης εναντίον της Σερβίας·
- γ) η Ρουμανία, αν και είχε λάβει αποστάσεις από τις Κεντρικές Δυνάμεις, επέμενε στην ουδετερότητα και απέφευγε να δεσμευτεί για το ενδεχόμενο βουλγαρικής επίθεσης εναντίον της Ελλάδας·
- δ) οι Κεντρικές Δυνάμεις είχαν κατ' ουσίαν προσεταιριστεί την Οθωμανική Αυτοκρατορία και επιδίωκαν να δημιουργήσουν ένα αντισερβικό μέτωπο με τη συμμετοχή της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας· όπως ήδη αναφέρθηκε, ζητούσαν από την Ελλάδα να παραμείνει ουδέτερη ακόμη στην περίπτωση κατά την οποία η Βουλγαρία θα επενέβαινε στον πόλεμο κατά της Σερβίας·
- ε) η κύρια επιδίωξη των συμμάχων της Συνεννόησης ήταν να κρατήσουν τη Βουλγαρία και την Τουρκία μακριά από τον εναγκαλισμό των Κεντρικών Δυνάμεων· προκειμένου, μάλιστα, να επιτευχθεί η συγκρότηση ενός φιλοσυμμαχικού συνασπισμού στα Βαλκάνια, δεν θα αργούσαν να ζητήσουν από την Ελλάδα και τη Σερβία να προβούν σε παραχωρήσεις προς τη Βουλγαρία·
- ς) στο θρόνο της Ελλάδας βρισκόταν ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, ο οποίος, με την υποστήριξη του υπουργού Εξωτερικών Στρέιτ και του Γενικού Επιτελείου, επέμενε να προεξοφλεί την επικράτηση των γερμανικών όπλων· πάση θυσία, το βασιλικό περιβάλλον προσπαθούσε να αποτρέψει την έξοδο της Ελλάδας στο πλευρό της Συνεννόησης. Ήταν κι αυτό ένα προανάκρουσμα του διχασμού που έμελλε σύντομα να υπονομεύσει κάθε

93. Σύμφωνα με την πένθιμη φράση του Γκρέι, που συμπλήρωσε: «δεν θα τις δούμε αναμμένες ξανά στη ζωή μας». David Thomson, *Europe since Napoleon*, London: Penguin Books, 1966, σ. 544.

94. Leon, *Greece and the Great Powers*, σσ. 18-59.

δυνατότητα για την άσκηση συγκροτημένης εξωτερικής πολιτικής.

Πρέπει να σημειωθεί ότι πριν ακόμη εκδηλωθεί η αυστριακή επίθεση εναντίον της Σερβίας ο Βενιζέλος είχε αποκλείσει κάθε ιδέα εξόδου στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων⁹⁵. Όπως ο ίδιος θα σημείωνε αργότερα, θεωρούσε ότι η σύνταξη με τις δυνάμεις της Συνεννόησης απέβαινε «ζωτική ανάγκη, ζήτημα ζωής και θανάτου», ενόψει της βουλγαρικής και, ιδίως, της τουρκικής απειλής⁹⁶. Έτσι, από νωρίς επιδίωξε να καταστήσει τη χώρα εν δυνάμει σύμμαχο της Συνεννόησης, ζητώντας εγγυήσεις σε περίπτωση που η Ελλάδα, εκπληρώνοντας τις συμμαχικές της υποχρεώσεις έναντι της Σερβίας, δεχόταν επίθεση από τη Βουλγαρία ή και την Τουρκία⁹⁷. Η συμμαχική απάντηση, ωστόσο, σε σχετικό διάβημα που επιδόθηκε στις 14 Αυγούστου 1914 υπήρξε απογοητευτική. Η ελληνική συμμαχία θα ήταν ευπρόσδεκτη μόνον εφόσον η Οθωμανική Αυτοκρατορία τασσόταν στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων⁹⁸. Αυτή ήταν και η θέση του βασιλιά Κωνσταντίνου. Πράγματι, εκτός από τις δυνάμεις της Συνεννόησης, ο Βενιζέλος δεν είχε κατορθώσει να πείσει για τη σκοπιμότητα της πολιτικής του τον ανώτατο άρχοντα, αλλά και τον ίδιο τον υπουργό Εξωτερικών Στρέιτ, που ήδη τελούσε υπό παραίτηση⁹⁹.

Εκτός από τη στάση των συμμάχων της Συνεννόησης, στους υπολογισμούς του Βενιζέλου βάρυνε ιδιαίτερα η ρουμανική στάση. Μετά την εκδήλωση της ευρωπαϊκής κρίσης, η Ρουμανία φάνηκε να απεμπολεί το ρόλο του θεματοφύλακα του εδαφικού καθεστώτος που είχε προκύψει από τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου. Η απροθυμία της κυβέρνησης Μπρατιάνου να παράσχει εγγυήσεις στην Αθήνα για το ενδεχόμενο τουρκικής ή βουλγαρικής επίθεσης τροφοδοτούσε την ελληνική ανασφάλεια. Η ρουμανική πλευρά, πάλι, ανησυχούσε μήπως η ελληνοτουρκική διαμάχη για τα νησιά εξωθούσε την Πύλη στο πλευρό της Βουλγαρίας¹⁰⁰. Όλο το προηγούμενο διάστημα δεν είχε πάψει να εκδηλώνει το ενδιαφέρον της για την πορεία των ελληνοτουρκικών επαφών στο θέμα αυτό¹⁰¹. Μετά την έκρηξη του πολέμου, το Βουκουρέστι επίμονα

95. ΕΛΙΑ, Αρχείο Βενιζέλου, σημείωμα Βενιζέλου, χ.χ. [στην πίσω όψη εγγράφου με χρονολογία 25 Ιουλίου (π.η.) 1914]. Leon, *Greece and the Great Powers*, σσ. 21-2.

96. Βεντήρης, *Η Ελλάδα του 1910-1920*, Α΄, σσ. 238-9· Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 33.

97. Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 36 επ..

98. Βεντήρης, *Η Ελλάδα του 1910-1920*, Α΄, σ. 246· Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 37, 43-5· Στρέιτ, *Ημερολόγιον-Αρχείον*, Α΄, σ. 17.

99. Βεντήρης, *Η Ελλάδα του 1910-1920*, Α΄, σ. 246· Leon, *Greece and the Great Powers*, σσ. 31, 41.

100. Leon, *Greece and the Great Powers*, σσ. 19, 25-6, 35.

101. Παπαδιαμαντόπουλος προς Υπ.Εξ., αφ. 767, 3 Ιουλίου (π.η.) 1914. Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 35.

συνέστησε στην Αθήνα να έρθει σε συνεννόηση με την Πύλη το ταχύτερο δυνατό προβαίνοντας «σε όλες τις αναγκαίες ηθικές θυσίες». Η βασική ρουμανική επιδίωξη συνίστατο στη συγκρότηση ενός συνασπισμού υπέρ της ουδετερότητας (*bloc de la neutralité*) που θα απέτρεπε την επέκταση της σύρραξης στα Βαλκάνια. Την επιδίωξη αυτή ασπαζόταν και η ελληνική κυβέρνηση όσο διατηρούσε ελπίδες συνεννόησης με την Πύλη¹⁰².

Η Πύλη δεν αισθανόταν πλέον την ανάγκη να φανεί διαλλακτική στις διαπραγματεύσεις με την Ελλάδα. Η συμμαχία με τη Γερμανία, η παρουσία των δύο ισχυρών γερμανικών πολεμικών και η εφεκτική στάση των δυνάμεων της Συνεννόησης είχαν ενισχύσει τη θέση των ακραίων στοιχείων του νεοτουρκικού καθεστώτος. Στις 7 Αυγούστου 1914 η οθωμανική κυβέρνηση απέκλεισε οριστικά το ενδεχόμενο συνάντησης κορυφής μέχρι «να ξεκαθαρίσει η κατάσταση» στην Ευρώπη¹⁰³. Την επομένη ζήτησε τη διακοπή των εργασιών της μεικτής επιτροπής για την ανταλλαγή πληθυσμών. Όπως είχε συμβεί και με το ταξίδι του μεγάλου βεζίρη, η Πύλη προφασίστηκε τη θρησκευτική εορτή του μπαϊράμιού. Στην πραγματικότητα είχε επιλέξει να προτάξει τις διαπραγματεύσεις για τα νησιά, κλιμακώνοντας τις αξιώσεις της¹⁰⁴.

Στις 12 Αυγούστου ο Οθωμανός πρεσβευτής Γκαλίμπ Κεμάλ μπέης πληροφορήθηκε τον Στρέιτ ότι η κυβέρνησή του ζητούσε επανάληψη των συνομιλιών για τα νησιά, θέτοντας τους ακόλουθους όρους: α) Επιστροφή στην οθωμανική κυριαρχία όχι μόνο της Μυτιλήνης, της Χίου και της Σάμου, αλλά και της Λήμνου· β) παραχώρηση διοικητικής αυτονομίας υπό διοικητή χριστιανό Οθωμανό πολίτη που θα διορίζε ο σουλτάνος· γ) είσπραξη τελωνειακών και ταχυδρομικών τελών, καθώς και συμμετοχή στην εξυπηρέτηση του οθωμανικού δημόσιου χρέους. Η πρώτη αντίδραση της ελληνικής πλευράς ήταν να χαρακτηρίσει τις τουρκικές προτάσεις απαράδεκτες ως βάση διαπραγματεύσεων¹⁰⁵. Ενημερώνοντας την πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης, ο Στρέιτ χαρακτήρισε τις τουρκικές αξιώσεις ασυμβίβαστες «με την εθνική τιμή και με

102. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, «Instructions aux plénipotentiaires ...», χ.χ.: ΕΛΙΑ, Αρχείο Βενιζέλου, φάκελος 10.3, ιδιόγραφο σημείωμα Βενιζέλου, 15 Αυγ. (π.η.) 1914. Στρέιτ, *Ημερολόγιον-Αρχείον*, Α', σσ. 9, 22. Αξίζει να σημειωθεί ότι και η σοβιετική κυβέρνηση τάχθηκε υπέρ της συνεννόησης Ελλάδας, Ρουμανίας, Τουρκίας, όταν αποκλείστηκε το ενδεχόμενο να λάβει άμεση στρατιωτική βοήθεια από την Ελλάδα: Αλεξάνδρόπουλος προς Υπ.Εξ., αρ. 1016, Νίσσα, 7 Αυγ. (π.η.) 1914.

103. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 4746, 24 Ιουλίου (π.η.) 1914.

104. Mourellos, «The 1914 Persecutions», σσ. 407-408. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 4814, 26 Ιουλίου (π.η.) 1914.

105. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, χειρόγραφο σημείωμα Στρέιτ, 30 Ιουλίου / 12 Αυγούστου 1914: «Instructions aux plénipotentiaires ...», χ.χ. Leon, *Greece and the Great Powers*, σσ. 34-35.

τα συμφέροντα της Ελλάδος»¹⁰⁶.

Τη στιγμή εκείνη, τόσο η Γερμανία όσο και η Βρετανία και, ιδίως, η Ρωσία, δυνάμεις αντιμετώπιες στα πεδία των μαχών, συμβούλευσαν την ελληνική κυβέρνηση να επιδείξει «μετριοπάθεια». Το ίδιο, όπως ήδη σημειώθηκε, έπραξε και η Ρουμανία¹⁰⁷. Έτσι, μια μέρα μετά την επίδοση των τουρκικών όρων, ο Βενιζέλος δέχτηκε να προσέλθει σε συνομιλίες και να αποστείλει δύο Έλληνες πληρεξούσιους στο Βουκουρέστι¹⁰⁸.

Προδιαγράφοντας τη διαπραγματευτική τακτική της ελληνικής αποστολής ο Βενιζέλος εμφανίστηκε διατεθειμένος να προβεί σε σοβαρές παραχωρήσεις, προκειμένου οι θέσεις των δύο πλευρών να συγκλίνουν. Σε «πνεύμα συμφιλίωσης αλλά και σταθερής αποφασιστικότητας», ώστε να διαφυλαχθούν τα ελληνικά εδαφικά κέρδη, οι Έλληνες διαπραγματευτές όφειλαν να εκκινήσουν από τη «φόρμουλα» που είχε υποβάλει η Αθήνα μέσω του Ντίλλον και είχε δεχτεί η οθωμανική πλευρά με την επιφύλαξη, βέβαια, της συζήτησης των «λεπτομερειών» της. Στο στάδιο αυτό, που συνιστούσε μια πρώτη γραμμή υποχώρησης, προβλεπόταν δύο μάλλον ανώδυνες και «ηθικού χαρακτήρα» παραχωρήσεις: α) Το δικαίωμα της οθωμανικής κυβέρνησης να επιθεωρεί την κίνηση προσώπων και αγαθών ανάμεσα στα νησιά και την απέναντι μικρασιατική ακτή· β) το δικαίωμα ύψωσης της οθωμανικής σημαίας «σε μια γωνία» των νησιών με την παρουσία μικρού τιμητικού αγήματος από χριστιανούς οθωμανούς υπηκόους.

Σε περίπτωση που οι διαπραγματεύσεις στη βάση αυτή κατέληγαν σε αδιέξοδο, οι οδηγίες παρείχαν στους πληρεξούσιους τη δυνατότητα να συνεχίσουν το έργο τους, εφόσον είχαν «την αίσθηση ότι πολιτικοί λόγοι [τους] επέβαλλαν την πραγματοποίηση ενός ακόμη βήματος στην οδό των παραχωρήσεων». Η δεύτερη γραμμή υποχώρησης περιλάμβανε τρεις προτάσεις που έπρεπε να υποβληθούν διαδοχικά: α) Ανακήρυξη όλων των νησιών του ανατολικού Αιγαίου, εκτός από τη Θάσο, σε αυτόνομη πολιτεία, με τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου και τα Δωδεκάνησα υπό ελληνική και οθωμανική στρατιωτική κατοχή, αντίστοιχα· β) ανακήρυξη σε αυτόνομη πολιτεία της Χίου και της Μυτιλήνης υπό ηγεμόνα Έλληνα πρώην πρωθυπουργό, τον οποίο θα επέλεγε ο σουλτάνος· γ) επιστροφή της Χίου και της Μυτιλήνης στην οθωμανική κυριαρχία και μακροχρόνια εκμίσθωσή (bail) τους στην Ελλάδα, κατά το πρότυπο της παραχώρησης εδαφών με εκμίσθωση στην

106. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α΄, σ. 235.

107. Leon, *Greece and the Great Powers*, σσ. 34-35, 45-50· Στρέιτ, Α΄, 6, 9-11. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Δραγούμης προς Υπ.Εξ., αρ. 1327, Πετρούπολη, 6 Αυγ. (π.η.) 1914.

108. Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 50. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 5039, 1 Αυγ. (π.η.) 1914.

Άπω Ανατολή (αναφερόταν ως παράδειγμα το Χονγκ Κονγκ και το Κιάο Τσόου)¹⁰⁹. Την πατρότητα της ιδέας αυτής ο Στρέιτ απέδωσε στον Βρετανό επιτετραμμένο στην Αθήνα Γ. Α. Φ. Έρσκιν¹¹⁰.

Αυτά ήταν τα ακραία περιθώρια στα οποία μπορούσε να κινηθεί η ελληνική αντιπροσωπεία στο Βουκουρέστι. Οι οδηγίες δεν απέκλειαν το ενδεχόμενο περαιτέρω υποχώρησης, εφόσον οι διαπραγματευτές έκριναν ότι αυτό επέβαλλε «η σοβαρότητα της κατάστασης». Στην περίπτωση αυτή, όμως, όφειλαν να αναμείνουν νέες οδηγίες. Εφόσον το ζήτημα των νησιών έβαινε προς διευθέτηση, οι πληρεξούσιοι είχαν εντολή να διευρύνουν τη συζήτηση ώστε να περιλάβει όλα τα σημαντικά διμερή θέματα: την αμοιβαία μετανάστευση, το ζήτημα της υπηκοότητας, την προστασία των μειονοτήτων, τη σύνταξη αμυντικής συμμαχίας με τη συμμετοχή της Ρουμανίας, την ακώλυτη ναυσιπλοΐα από τις εκβολές του Δούναβη μέχρι τη Μεσόγειο¹¹¹.

Στο κείμενο των οδηγιών ήταν εμφανής η απαισιοδοξία για την έκβαση των συνομιλιών. Η σκλήρυνση της τουρκικής στάσης και η περισσότερο από εμφανής φιλογερμανική στροφή της έπειθαν τον Βενιζέλο ότι η συνεννόηση και, πολύ περισσότερο, η συμμαχία με την Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν αποτελούσαν ρεαλιστική προοπτική. Έτσι, άρχισε να επιδιώκει ενεργά την ένταξη της Ελλάδας στο στρατόπεδο της Συνεννόησης¹¹². Στις 19 Αυγούστου ζήτησε από τους Έλληνες πληρεξούσιους στο Βουκουρέστι να μην επεκταθούν σε άλλα πολιτικά ζητήματα πλην της τύχης των νησιών¹¹³.

Οι διαπραγματευτές ξεκίνησαν στις 26 Αυγούστου 1914. Από την ελληνική πλευρά έλαβαν μέρος ο πρώην πρωθυπουργός Αλέξανδρος Ζαΐμης, ο γενικός διευθυντής του Υπουργείου Εξωτερικών Νικόλαος Πολίτης. Η Πύλη είχε αποστείλει τον «μετριοπαθή» Ταλαάτ και τον «σκληρό» Χαλίλ μπέη, υπουργό Εξωτερικών.

Καθ' οδόν προς τη ρουμανική πρωτεύουσα, οι Οθωμανοί εκπρόσωποι

109. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, «Instructions aux plénipotentiaires ...», χ.χ.. Ο Λεοντατίης αναφέρει τη σειρά των ελληνικών προτάσεων αντιστρόφως και λανθασμένα κάνει λόγο για εκμίσθωση της Χίου και της Μυτιλήνης στην Τουρκία: Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 51.

110. Στρέιτ, *Ημερολόγιον-Αρχείον*, Α', σ. 35.

111. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, «Instructions aux plénipotentiaires ...», χ.χ.. Στρέιτ, *Ημερολόγιον-Αρχείον*, Α', σ. 22. Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 35.

112. Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 50.

113. Στρέιτ, *Ημερολόγιον-Αρχείον*, Α', σ. 18. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πολίτης προς Υπ.Εξ., αρ. 20, Βουκουρέστι, 16 Αυγ. (π.η.) 1914. Παρά τις οδηγίες, ο Έλληνας πληρεξούσιος Νικόλαος Πολίτης έκανε λόγο για ανάγκη συνεννόησης Ελλάδας, Ρουμανίας και Τουρκίας στη βάση κοινών συμφερόντων. Η αναφορά αυτή ερμηνεύτηκε από το ρουμανικό Τύπο ως πρόταση για τη συγκρότηση ουδετερόφιλου μετώπου, προκαλώντας την αντίδραση του Βενιζέλου: Πολίτης προς Υπ.Εξ., αρ. 9, Βουκουρέστι, 14 Αυγ. (π.η.) 1914.

επιχείρησαν να προσελκύσουν τη βουλγαρική κυβέρνηση στην ιδέα ενός αντιρωσικού μετώπου. Η Σόφια δέχτηκε μόνο τη σύναψη αμυντικής συμμαχίας¹¹⁴. Στο Βουκουρέστι ο Ταλαάτ συναντήθηκε με το Ρουμάνο υπουργό των Εξωτερικών, στον οποίο δήλωσε απροκάλυπτα ότι η Πύλη δεν θα δεχόταν τίποτε λιγότερο από την αναγνώριση της κυριαρχίας της στα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου. Η άρνηση της Ελλάδας να συγκατατεθεί, προειδοποίησε, θα αποτελούσε αιτία πολέμου¹¹⁵.

Κατά την πρώτη συνάντηση με την ελληνική αντιπροσωπεία, ο Ταλαάτ δεν έκρυψε ότι ο ευρωπαϊκός πόλεμος είχε ανατρέψει τα δεδομένα από την εποχή της διαμεσολάβησης Ντίλλον και επομένως το ζήτημα των νησιών έπρεπε να τεθεί σε νέα βάση. Επιπλέον, ως προϋπόθεση για τη σύναψη συμφώνου με την Ελλάδα έθεσε την απεμπόληση των συμμαχικών υποχρεώσεων της χώρας προς τη Σερβία. Από την άλλη, αποκάλυψε ότι «η Τουρκία δεν έχει πλέον ελευθερία κινήσεων». Οι Έλληνες εκπρόσωποι δεν δυσκολεύτηκαν να συμπεράνουν ότι ο Ταλαάτ υπονοούσε τη συνεννόηση της Πύλης με το Βερολίνο¹¹⁶. Ήταν προφανές ότι η οθωμανική πλευρά ήταν διατεθειμένη να διακινδυνεύσει την έκβαση των συνομιλιών προκειμένου να εξασφαλίσει κάτι παραπάνω από την αναγνώριση της κυριαρχίας της στα νησιά. Το ενδιαφέρον της στρεφόταν πια στους όρους συμμετοχής της στον ευρωπαϊκό πόλεμο. Αν η Ελλάδα στεκόταν εμπόδιο, θα έπρεπε να υποστεί τις συνέπειες¹¹⁷.

Η ρουμανική κυβέρνηση, η γαλλική κυβέρνηση και οι διπλωματικοί εκπρόσωποι της Συνεννόησης, που παρακολουθούσαν στενά τις διαπραγματεύσεις, συμβούλευαν την ελληνική αντιπροσωπεία να επιδιώξει να κερδίσει χρόνο¹¹⁸. Εξαντλώντας κάθε όριο υποχωρητικότητας, ο Βενιζέλος εξουσιοδότησε τους Έλληνες διαπραγματευτές να περάσουν στην έσχατη γραμμή υποχώρησης και να συζητήσουν τη λύση της εκμίσθωσης¹¹⁹.

Προς στιγμήν, η οθωμανική πλευρά φάνηκε να συζητά την ιδέα της εκμί-

114. Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 50· ΙΑΥΕ, ΚΥ/1914/Α51ς΄, Πανάς προς Ζαΐμη, 11 Αυγ. (π.η.) 1914.

115. Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 51. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πολίτης προς Υπ.Εξ., Βουκουρέστι, 13 Αυγ. (π.η.) 1914, 6.30 μ.μ.· Πολίτης προς Υπ.Εξ., Βουκουρέστι, 15 Αυγ. (π.η.) 1914.

116. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πολίτης προς Υπ.Εξ., Βουκουρέστι, 13 Αυγ. (π.η.) 1914, 10 μ.μ.· ΕΛΙΑ, Αρχείο Βενιζέλου, φάκελος 1.5, Πολίτης προς Υπ.Εξ., Βουκουρέστι, αφ. 13, 15 Αυγ. (π.η.) 1914.

117. Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 52.

118. ΙΑΥΕ, ΚΥ/1914/Α51ς΄, Στρέιτ προς ελληνική αντιπροσωπεία στο Βουκουρέστι, 10 Αυγ. (π.η.) 1914· ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πολίτης προς Υπ.Εξ., αφ. 20, Βουκουρέστι, 16 Αυγ. (π.η.) 1914.

119. Στρέιτ, *Ημερολόγιον-Αρχείον*, Α΄, σσ. 34-5. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πολίτης προς Υπ.Εξ., αφ. 24, Βουκουρέστι, 18 Αυγ. (π.η.) 1914.

σθωσης. Ζήτησε να πληροφορηθεί εάν η πρόταση αφορούσε μόνο τη Χίο και τη Μυτιλήνη ή συμπεριλάμβανε και τα νησιά Σάμο και Λήμνο, καθώς και αν η Τουρκία θα μπορούσε να υψώσει τη σημαία της εκεί. Ταυτόχρονα, χωρίς να αναμένει την ελληνική απάντηση, ο Ταλαάτ ανακοίνωσε ότι επρόκειτο να επιστρέψει στην Κωνσταντινούπολη¹²⁰. Όπως αποδείχτηκε εκ των υστέρων, η βασική αποστολή του ήταν ο προσεταιρισμός της Σόφιας και του Βουκουρεστίου σε κοινό μέτωπο κατά της Ρωσίας. Έχοντας αποτύχει στον τομέα αυτό, δεν είχε λόγο να παρατείνει την παραμονή του στη ρουμανική πρωτεύουσα¹²¹.

Η Πύλη προσανατολιζόταν πλέον στην τηλεειγραφική διατύπωση των αξιώσεών της προς την Αθήνα, επισείοντας και πάλι το φάσμα του πολέμου. Την 1η Σεπτεμβρίου η ελληνική αντιπροσωπεία πληροφορήθηκε από το Ρουμάνο υπουργό Εξωτερικών ότι οι Τούρκοι απέρριπταν την εκμίσθωση των νησιών, θα ήταν όμως διατεθειμένοι να φανούν «αρκετά ήπιοι», αν η Ελλάδα δεσμευόταν να μην αναμειχθεί σε ενδεχόμενη επίθεση της Βουλγαρίας κατά της Σερβίας¹²². Τις επόμενες ημέρες κατέστη σαφές ότι η Πύλη εξαοτούσε πλέον τη συνέχιση των συνομιλιών από την προθυμία της Ελλάδας να συμμορφωθεί με ό,τι ακριβώς ζητούσαν επίμονα οι Κεντρικές Δυνάμεις ήδη από τις παραμονές του πολέμου¹²³.

Στο σημείο αυτό επενέβη η γερμανική διπλωματία. Το Βερολίνο είχε ήδη διαμηνύσει στην Αθήνα ότι έβρισκε την πρόταση της εκμίσθωσης ως «λίαν ικανοποιητική»¹²⁴. Στις 7 Σεπτεμβρίου ο Γερμανός πρεσβευτής στην Αθήνα επιχείρησε να βολιδοσκοπήσει τον Στρέιτ σχετικά με την ελληνική ουδετερότητα σε περίπτωση συμμετοχής της Βουλγαρίας στον πόλεμο. Σε αντάλλαγμα, δήλωσε ο κόμης Άλμπερτ Κουάντ, η Πύλη ήταν διατεθειμένη να συμβιβαστεί «όσο το δυνατό περισσότερο» στο ζήτημα των νησιών· διαφορετικά, θα θεωρούσε το θέμα αυτό «αιτία πολέμου». Ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών, πιστός φίλος της Γερμανίας, απάντησε ότι στην περίπτωση αυτή δεν θα απέμενε στην Ελλάδα παρά να συνταχθεί με την Τριπλή Συνεννόηση¹²⁵. Το ενδεχόμενο αυτό μέτρησε για την παύση των πιέσεων, όπως και η εκτίμηση

120. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πολίτης προς Υπ.Εξ., αρ. 24, Βουκουρέστι, 18 Αυγ. (π.η.) 1914.

121. Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 52.

122. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πολίτης προς Υπ.Εξ., αρ. 28, Βουκουρέστι, 19 Αυγ. (π.η.) 1914.

123. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α', σσ. 246-7· Leon, *Greece and the Great Powers*, σσ. 52-4.

124. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Θεοτόκης προς Υπ.Εξ., αρ. 1931, Βερολίνο, 19 Αυγ. (π.η.) 1914· Θεοτόκης προς Υπ.Εξ., αρ. 1964, Βερολίνο, 19 Αυγ. (π.η.) 1914.

125. Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 54· Στρέιτ, *Ημερολόγιον-Αρχείον*, Α', σσ. 42-3.

ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα ήταν πιο χρήσιμη στον αγώνα κατά της Ρωσίας¹²⁶.

Το Βερολίνο δεν δυσκολεύτηκε να χαλιναγωγήσει τις επιθετικές διαθέσεις των Νεότουρκων. Ο μεγάλος βεξίρης δήλωσε στον Έλληνα πρεσβευτή ότι «έπεσε από τα σύννεφα» στο άκουσμα ότι η χώρα του ήθελε να κηρύξει πόλεμο στην Ελλάδα¹²⁷. Για τις Κεντρικές Δυνάμεις το ζήτημα των νησιών είχε εξαντλήσει τη χρησιμότητά του. Όπως δήλωσε ο πρεσβευτής της Αυστρίας στο Βουκουρέστι προς τον Έλληνα εκπρόσωπο στις ελληνοτουρκικές συνομιλίες Ζαΐμη, «είναι εκπληκτικόν να ασχολούμεθα εις δευτερεύοντα ζητήματα ως των νήσων, καθ' ην στιγμήν μεταβάλλεται ο χάρτης της Ευρώπης»¹²⁸. Σε αυτή τη μεταβολή υπολόγιζε άλλωστε και η Πύλη. Όπως παρατήρησε ο Ταλαάτ σε πληροφοριοδότη του Έλληνα πρεσβευτή, «μετά το τέλος της ευρωπαϊκής κρίσης, ένα συνέδριο θα ρυθμίσει όλα τα ζητήματα και θα συνέφερε να διατηρηθεί ως τότε (εκκρεμές) το ζήτημα των νησιών»¹²⁹.

Στις 10 Σεπτεμβρίου η Πύλη δήλωσε επίσημα ότι η ελληνική πρόταση περί εκμίσθωσης δεν γινόταν δεκτή. Καθώς δεν ήταν πλέον διατεθειμένη να προέλθει σε οποιοδήποτε συμβιβασμό για το ζήτημα των νησιών, ζήτησε την επ' αόριστον αναστολή των συνομιλιών¹³⁰. Την επομένη ο Στρέιτ σημείωσε στο ημερολόγιό του ότι τόσο ο Βενιζέλος όσο και ο ίδιος «μετ' αδιαφορίας (...) δεχόμεθα αγγελλομένην διακοπήν διαπραγματεύσεων Βουκουρεστίου»¹³¹. Μία εβδομάδα αργότερα ο πρωθυπουργός ενημέρωσε τη Βουλή, διαβεβαιώνοντας ότι πρόθεση της κυβέρνησής του ήταν «να παράσχη ικανοποίησιν τινα εις την Τουρκίαν ... υπό τον απαράβατον όρον ότι αι νήσοι αύται θα εξηκολούθουν κατεχόμεναι, διακυβερνώμεναι και διοικούμεναι υπό της Ελλάδος»¹³².

126. Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 55.

127. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 5735, 25 Αυγ. (π.η.) 1914. Ο Πανάς εκτιμούσε ότι στους κόλπους της κυβέρνησης των Νεότουρκων κέρδιζε έδαφος η αναβολή των επιθετικών σχεδίων εναντίον της Ρωσίας προκειμένου η Τουρκία να στραφεί κατά της Ελλάδας: Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 5720, 25 Αυγ. (π.η.) 1914.

128. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α΄, σ. 247.

129. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., 5800, 27 Αυγ. (π.η.) 1914.

130. Leon, *Greece and the Great Powers*, σ. 55. ΕΛΙΑ, Αρχείο Στρέιτ, φάκελος 9.6, Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 5800, 27 Αυγ. (π.η.) 1914· Πολίτης προς Υπ.Εξ., αρ. 40, Βουκουρέστι, 28 Αυγ. (π.η.) 1914· Πανάς προς Υπ.Εξ., αρ. 5825, 28 Αυγ. (π.η.) 1914.

131. Στρέιτ, *Ημερολόγιον-Αρχείον*, Α΄, σ. 45.

132. *Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής*, 1914, Περίοδος ΙΘ΄, Συνεδρίασις 3, 17 Σεπτ. 1914, σ. 7.

Επίλογος

Το ζήτημα του διεθνούς καθεστώτος των νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου έκλεισε οριστικά με την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης στις 24 Ιουλίου 1923. Το άρθρο 12 επικύρωσε την απόφαση των Δυνάμεων της 13ης Φεβρουαρίου 1914, ενώ το άρθρο 13 επέβαλε ορισμένους περιορισμούς στην άσκηση της ελληνικής κυριαρχίας στη Μυτιλήνη, τη Χίο, τη Σάμο και την Ικαρία. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα ανέλαβε την υποχρέωση να μην εγκαταστήσει ναυτικές βάσεις, να μην ανεγείρει οχυρώσεις και να μη μεταφέρει στρατιωτικές δυνάμεις. Επίσης, με σύμβαση που υπογράφηκε στη Λωζάννη την ίδια ημέρα, επιβλήθηκε καθεστώς «ουδετερότητας», δηλαδή πλήρους αποστρατιωτικοποίησης, στην ευρύτερη περιοχή των Στενών, που περιλάμβανε και τα ελληνικά νησιά Σαμοθράκη και Λήμνο¹³³.

Η κατάληξη αυτή υπερέβαινε τις προσδοκίες της κυβέρνησης Βενιζέλου το 1914. Η άρνηση της Πύλης να αποδεχτεί την απώλεια της κυριαρχίας της ως τετελεσμένο γεγονός, η ανησυχία για την τύχη του ελληνικού στοιχείου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, το βάρος του ανταγωνισμού των εξοπλισμών, η οικονομική θέση της Ελλάδας και η παγίωση των πρόσφατων εδαφικών κερδών, η απροθυμία των βαλκανικών συμμάχων να αναμειχθούν σε ενδεχόμενη ελληνοτουρκική σύρραξη και η αδυναμία των δυνάμεων της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας να επιβάλουν τη δική τους απόφαση υπήρξαν οι κυριότεροι λόγοι που ώθησαν την Αθήνα να δεχτεί παραχωρήσεις στο ζήτημα της κυριαρχίας επί των νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου.

Από τον Απρίλιο του 1914, οπότε εκδηλώθηκε η γερμανική διαμεσολάβηση, μέχρι τη διακοπή των ελληνοτουρκικών επαφών το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, βασικό μέλημα του Βενιζέλου υπήρξε η κατοχύρωση της ελληνικής κατοχής των νησιών. Εκτιμώντας τις διεθνείς και περιφερειακές συνθήκες με ρεαλισμό, δεν επέμεινε στην πλήρη κυριαρχία. Κι αυτό, παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα διέθετε ισχυρούς τίτλους, όπως η απόφαση των Δυνάμεων, η στρατιωτική κατάκτηση και η βούληση του τοπικού πληθυσμού. Όλες οι λύσεις που πρότεινε η ελληνική πλευρά, από την αναγνώριση καθεστώτος αυτονομίας με Έλληνα διοικητή μέχρι την επιστροφή των νησιών στην οθωμανική κυριαρχία με παράλληλη εκμίσθωσή τους στην Ελλάδα, είχαν ως ελάχιστο κοινό παρονομαστή τη διατήρηση ελληνικής διοίκησης και, κυρίως, της ελληνικής στρατιωτικής παρουσίας σε όλα τα νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου. Ασφαλώς, ουδέποτε δέχτηκε ο Βενιζέλος να συζητήσει την παραχώ-

133. Βλ. τα σχετικά κείμενα σε Παζατζή - Οικονομίδης, *Το καθεστώς αποστρατιωτικοποίησης*, σσ. 114-118.

ρηση ορισμένων, έστω, νησιών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η περίπτωση των νησιών υπογραμμίζει επίσης τη σημασία που απέδιδε ο Βενιζέλος στην ελληνοτουρκική συνεννόηση ως συστατικό στοιχείο της ασφάλειας των δύο ακτών του Αιγαίου. Δεν έτρεφε ψευδαισθήσεις ότι η Ελλάδα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει στρατιωτικά τον αντίπαλό της χωρίς επαρκή διεθνή ερείσματα. Η εμπειρία της περιόδου που προηγήθηκε των διαπραγματεύσεων στο Βουκουρέστι θα πρέπει να είχε πείσει τον Έλληνα πρωθυπουργό ότι καμία Μεγάλη Δύναμη δεν ήταν διατεθειμένη να αποξενώσει την Πύλη προκειμένου να ικανοποιηθούν τα «ελληνικά δίκαια». Μόνο η παρεμβολή ενός κοσμοϊστορικού γεγονότος, όπως ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, και η πλήρης ανατροπή των διεθνών δεδομένων θα ωθούσαν τον Έλληνα ηγέτη στην επιλογή μιας νέας αναμέτρησης.

Η Πύλη, από την πλευρά της, φάνηκε να ταλαντεύεται ανάμεσα στο συμβιβασμό και τη σύγκρουση. Παρά το γεγονός ότι έλαβε ορισμένες πρωτοβουλίες που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην εκτόνωση της ελληνοτουρκικής διαμάχης, όπως οι προτάσεις για την ανταλλαγή πληθυσμών και οι διαπραγματεύσεις για το ζήτημα των νησιών, η προσφυγή σε εκβιαστικές ενέργειες και απειλές υπονόμειαν το απαραίτητο κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Μετά την εκδήλωση της ευρωπαϊκής κρίσης το καθεστώς των Νεότουρκων διέκρινε μια ευκαιρία να αποσπάσει τις μέγιστες δυνατές παραχωρήσεις από την Ελλάδα, καθιστώντας σαφές ότι δεν υπήρχαν άλλα διπλωματικά περιθώρια. Η καιροσκοπική και εκβιαστική στάση της Πύλης ασφαλώς βάρυνε στις εκτιμήσεις του Βενιζέλου για το μέλλον των ελληνοτουρκικών σχέσεων.